

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 11.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával
az Irodalomtudományi Intézetben

A borítón:
Petőfi emlékére készített rajzok Mendel Farkas *Versfűzéréből* (1877)
és Lokody Antal versgyűjteményéből (1880-as évek)
Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár / Cluj-Napoca
(Ms. 3810. és Ms. 3029)

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Technikai szerkesztő: Etlinger Mihály
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

GULYÁS JUDIT

Népmeseszövegek és népmese-értelmezések a *Vasárnapi Ujságban* (1854–1872)

A tanulmányomban a *Vasárnapi Ujság* című hetilapban a XIX. század második felében, az újság indulását (1854) követő mintegy két évtized alatt megjelent népmeseszövegek, illetve a népmesékre vonatkozó reflexiók feltárására töreksem. A felső időhatárt jelentő 1872-es év kijelölése nyilvánvalóan önkényes; amit azonban mégis több szempont figyelembevételre indokolt. Egyfelől 1872 a magyar népköltészet-kutatás történetében fontos fordulópont: ekkor jelent meg ugyanis majdnem egy évtizedes előkészítés után a hazai népköltészeti gyűjtést koordináló Kisfaludy Társaság égisze alatt az 1840-es években Erdélyi János által megkezdett, ám a szabadságharc bukása, majd a kulturális-tudományos intézményrendszer széthullása miatt félbeszakadt *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (új folyamának) első két kötete. Ezeket a korabeli népköltészeti gyűjtés és értelmezés két vezető alakja, Gyulai Pál és Arany László szerkesztette, kialakítva a népköltészeti szövegközlés normáit (forrásmegjelölés, jegyzetapparátus, műfaji értelmezések, textualizációs eljárások).

Másfelől az 1854 és 1872 közötti időszak azért is figyelemre méltó, mert a népmese hazai értékelésében egyértelműen egy átmeneti korszakot képvisel. 1854-ben, amikor a *Vasárnapi Ujság* első számai megjelentek, a mese a népköltészeti műfajok között távolról sem egyértelműen pozitív megítélésű műfaj volt. Az elit kultúra képviselőinek javarésze számára a népdalok, a mondák vagy akár a közmondások is nagyobb relevanciával bírtak (akár az esztétikai-poétikai érték, akár a művelődéstörténeti-vallástörténeti forrásérték vagy éppen az idiomatikus népnyelvi kifejezések szempontjából), mint a jellemzően pusztán szórakoztató elbeszélésnek tekintett mese. 1854-ig egyetlen magyar nyelvű, ma-

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

gyar népmeséket tartalmazó népköltési gyűjtemény sem jelent meg, és a vegyes műfajú népköltési gyűjtemények részeként magyarul kiadott népmesék száma is igen alacsony volt; néhány tucatnyi szövegről van szó. Ezt követően viszont, az 1854 és 1872 közötti időszakban magyar népmesegyűjtemények sora látott napvilágot, ezenkívül a népmese mint a tudományos vizsgálat egy lehetséges tárgya is megjelent a honi diszkurzusokban. Ez a periódus tehát a népmese értékelésében bekövetkező lassú fordulat időszakának tekinthető.¹

A XIX. századi sajtótermékek közül a *Vasárnapi Ujság* kitüntetett szerepet foglal el a néprajztudomány számára,² hiszen az országos terjesztésű hetilap egyik fontos célja a társadalmi rétegek és kulturális regiszterek közötti közvetítés volt.³ Az újság címlapján látható, közismert grafika éppen ezt a közvetítést fejezte ki. A *Vasárnapi Ujság* olvasója eszerint két típust képvisel (tükröztetve): a gólyafészek alatti hajlékában, pörgekalapban, asztal mellett, bő ujjú ingben olvasó gazdát és a galambdúcos otthonában fotelben, háziköntösben és

- 1 Harmadrészt, technikai szempontból, a forrásfeltárás e két évtizednyi időszak tekintetében is számottevő szöveget hozott felszínre a *Vasárnapi Ujság* hasábjairól, amelyek bővítése szét-feszítené e tanulmány kereteit. Egy ilyen kutatás folytatásának szükségességét már a *Vasárnapi Ujság* repertóriumának néprajz, folklór tárgykörbe tartozó írásainak sokasága is jelzi: GALAMBOS Ferenc, *A Vasárnapi Ujság repertóriuma 1854–1921*, 8 köt. (Budapest: kézirat, 1978), 3:114–127, <https://mek.oszk.hu/12900/12941/pdf/>. E cikkhez intézményi tudósításokat, reklámokat, és egyéb, a repertórium által nem a folklór körébe sorolt írásokat is felhasználtam a *Vasárnapi Ujság*ból.
- 2 Az elmúlt évtizedben számos, folklorisztikai szempontból fontos műfaj, illetve téma megjelenését vizsgáló tanulmány is született e tárgyban, Landgraf Ildikónak a monda és az anekdota műfajára vonatkozó tanulmányai szinte monografikus feldolgozását adják a témának. LANDGRAF Ildikó, „Átjárás a regiszterek között: Jókai Mór képes szórakoztató lapjai”, in *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945*, szerk. PAÁL Vince, 9–20 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014); LANDGRAF Ildikó, „Nemzeti érzés és királyhűség: 1848–1849 hőseinek és az uralkodócsalád tagjainak megjelenése a *Vasárnapi Ujság* lapjain szövegfolklorista szemmel”, in *A véleményesajtótól a tömegsajtóig: Fejezetek a magyar újságírás történetéből*, szerk. KLESTENITZ Tibor és PAÁL Vince, 39–57 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017); LANDGRAF Ildikó, „»A becses ráma: A *Vasárnapi Ujság* és Mikszáth Kálmán”, *In Medias Res* 7, 2. sz. (2018): 106–123; LANDGRAF Ildikó, „A bukovinai székelyek reprezentációja a 19. századi, magyar illusztrált sajtóban: Bukovinai népelet és folklór a *Vasárnapi Ujság* lapjain”, *Ethno-lore* 37 (2020): 437–464; LANDGRAF Ildikó, „A népköltészet megjelenése és értelmezése a *Vasárnapi Ujság*ban, különösen a monda- és regeközlések kapcsán”, *Ethno-lore* 39 (2022): 110–130.
- 3 BUZINKAY Géza, „Közművelődési sajtó”, in *A magyar sajtó története*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, 2 köt. (Budapest: Akadémiai, 1985), 2:209–247; RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870* (Budapest: Argumentum – OSZK, 2015), 104–111. A *Vasárnapi Ujság*ra vonatkozó legújabb kutatások kapcsán lásd „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport és a Petőfi Irodalmi Múzeum 2022-ben *Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a Vasárnapi Ujság* címmel megrendezett konferenciájának előadásai nyomán RÓZSAFALVI Zsuzsanna szerkesztette tanulmánygyűjteményt, megjelenés előtt.

házisipkában csibukozó vidéki nemest – mindkét alakot és hajlékot bukolikus agráridillt reprezentáló szőlőindák, szőlőfürtök és búzakalászkok övezik. A *Vasárnapi Ujság*, ez a Pákh Albert (1823–1867) szerkesztette, kezdetben Gyulai Pált és Jókai Mórt főmunkatársul megnyerni képes, Landerer és Heckenast által kiadott, Pesten szerkesztett sajtótermék indulásakor *néplap*ként definiálta magát. A következőképpen értelmezte a *néplap* és a *nép* fogalmát 1854 tavaszán, az egyik legelső számában:

Mik egy néplap kellékei? Az, hogy érdekes legyen. Az, hogy hasznos legyen. És az, hogy olcsó legyen. Ime vállalatunkról bizton hisszük elmondhatni, hogy mind e három tulajdonnal birni fog. Ugy intézkedtünk, hogy legjobb íróink írják, hogy tartalma széles ismeretgazdagságot foglaljon magában, és egész fél-évi előfizetési ára egy pengő forint legyen. Alólírt felelős szerkesztő mellett, mint főmunkatársat Jókai Mórt mutathatjuk be, kik e népszerű vállalat számára a magyar irodalomnak e téren legelismertebb bajnokait leendnek képesek egyesíteni. S e meggyőződésben kezeskedni merünk, hogy a mit lapunk hasábjai nyújtani fognak, érdekes, ismeretterjesztő, mivelteő olvasmány lesz.

A népet – mellynek pártolására számítunk – nem nézzük öntudatlan nyers tömegnek, mellynek jó indulatát üres szemfényvesztések által szabad kizsákmányolni, hanem látjuk benne amaz ép, józan fajt, mellynek megvannak nemesebb vágyai s tiszteletreméltó érzelmei. Azon népet látjuk magunk előtt, melly, hogyha ezentul is élni akar, ezt csak ismeretek és művelődés árán válthatjuk meg.⁴

Munkám forrásfeltáró jellegű; egy bizonyos sajtótermék egy meghatározott időszakából mutatja be azokat a megnyilvánulásokat, amelyek a népmesére vonatkoztak, hogy ennek révén kirajzolódjék, milyen módon jelent meg a magyar népköltészet mára emblematikus műfaja a XIX. századi magyar sajtó egy nagy hatású termékében. A szövegeket kronologikus rendben közlöm és kommentálom.

Népmesék a Vasárnapi Ujság hasábjain: szövegek és reflexiók

1854–1860: Erdélyi János, Jókai Mór és Gaal György gyűjteményei

A *Vasárnapi Ujság* mindjárt az egyik legelső számában, 1854 márciusában egy friss keletkezésű, Szent Péterről szóló román „népmesét” közölt a *Népsajátság* rovatban, a *Wiener Telegraph*ból véve át a történetet, amely a krími háború egy

4 *Vasárnapi Ujság*, 1854. márc. 12., 16.

eseményére reflektált (az orosz média híradásai nem ismerték el, valójában mekkora vereséget is szenvedtek csapataik):

Oláh népmese. Olvasóink emlékezni fognak azon véres csatára, melyet a mult tél folytán Oltenitzánál a Duna mellett orosz és török seregek küzdtek. Ez volt egyike a legkeményebb összeütközéseknek az eddigi hadjáratban. A török, angol, francia, német, magyar, s egyéb hirlapok szerint 4000 orosz hullott el; csak az orosz tudósítások hangzottak másképen. Erre vonatkozólag következő tréfás mesét csinált az oláh nép: Midőn az Oltenitzánál elesett 4000 orosz a mennyország kapujához ért, roppant zaj és lárma, csörömpölés és dörömbölés keletkezett. A mennyország kapusa, Szent Péter, rögtön oda siet a nagy kulcsccsal, s a kapu melletti kis ablakon kidugván fejét, kérdi, hogy miféle türelmetlen emberek vannak oda künn? – „Azok vagyunk, a kik Oltenitzánál a Duna mellett az igaz hitért és a szent keresztért életünket áldoztuk fel, s most a mennyországba akarunk bejutni. Egymásután!” – így hangzott a felelet. Szent Péter megértvén a dolgot, arra kéri őket, hogy csak egy pár perczig várakozzanak. Erre zsebébe nyul s kihúzza belőle a hivatalos orosz tudósítást, melyet neki már megküldtek volt, s rá mutatva nagy kulcsával, így szól: „Itt meg vagyon írva világosan és hitelesen, hogy ama csatában csak *tizenkét* ember hullott el. Annak okáért tizenketten beszélhetnek, de a többiek azonnal eltakarodjanak.”⁵

Ez a nemzetközi (európai) aktualitásra reagáló elbeszélés azokat a legendameséket idézi meg, amelyek témája az, hogy Szent Péter hogyan engedi/nem engedi be a mennyországba, vagy dobja ki onnan a nem megfelelő egyedeket. A magyar mesehagyományban ilyen mesetípusok: AaTh 800 – *A szabó/cigány a mennyországban*, AaTh 804 – *Szent Péter anyja*, MNK 804D* – *Miért nincs német a mennyországban?* MNK 804E* – *Miért nincs huszár a mennyországban?* stb.

1855 decemberében a *Vasárnapi Ujság*ban karácsonyi és újévi ajándék gyanánt hirdette könyveit Heckenast Gusztáv. Mivel a *Vasárnapi Ujság*ot Heckenast adta ki,⁶ ezért az újságot ekkor és a továbbiakban is használta arra, hogy kiadványait a lapban reklámozza, akár hirdetések, akár figyelemfelkeltő mutatóanyagok közlése vagy egyéb híradások révén. A Heckenast hirdette kiadványok sorában az 1855 őszén, Erdélyi János szerkesztésében megjelent *Magyar népmesék* című kötet is szerepelt. A könyvreklám nem csupán könyvészeti adatokat tartalmazott, hanem egy meseillusztrációt is, emellett a kötetet pár sorral az olvasók figyelmébe ajánlotta:

5 *Vasárnapi Ujság*, 1854. ápr. 9., 45–46.

6 ЛІРТАК Dorottya, szerk., *A vállalkozó és a kultúra: Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)* (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó – Esterházy Károly Főiskola, 2012).

Magyar népmesék. Erdélyi Jánostól. A mesélő modor egészen megtartott egészséges zamatjával. Egyike azon gyűjteményeknek, mik népköltészetünkre eleven világot vetnek. A szövegbe nyomott fametszetek mind igen találók és csinos kivitelűek.⁷

MAGYAR NÉPMESÉK.

Erdélyi Jánostól.

A mesélő modor egészen megtartott egészséges zamatjával. Egyike azon gyűjteményeknek, mik népköltészetünkre eleven világot vetnek. A szövegbe nyomott fametszetek mind igen találók és csinos kivitelűek. 194 lap.

Ára 1 ft. pengő.

Az Erdélyi János szerkesztette *Magyar népmesék* reklámja (1855)

Erdélyi János, az első magyar népköltési gyűjtemény, a *Népdalok és mondák* (1846–1848) szerkesztője a népköltési szövegkiadást nem hagyta abba a szabadságharc bukása után, a Kisfaludy Társaság működésének felfüggesztése idején sem. 1851-ben kiadta közmondásgyűjteményét – amelyet eredetileg 1848-ban tervezett megjelentetni –,⁸ 1855-ben pedig az első, önálló magyar nyelvű magyar népmese-gyűjteményt, amely tehát műfajspecifikus módon kizárólag népmesét tartalmazott.⁹ A *Magyar népmesék* kiállítása révén („képes kiadás”) kísérletet tett arra is, hogy áthangolja a mesékkal szemben a magyar olvasóközönség körében megnyilvánuló kedvezőtlen befogadói/vásárlói magatartást. A karc

7 *Vasárnapi Ujság*, 1855. dec. 23., 420.

8 ERDÉLYI János, kiad., szerk., *Magyar közmondások könyve* (Pesten: Nyomatott Kozma Vazulnál, 1851).

9 ERDÉLYI János, kiad., *Magyar népmesék*, képes kiadás (Pest: Heckenast Gusztáv sajátja, 1855).

kötetkét ugyanis Erdélyi és Heckenast a magyar népmese kiadási gyakorlatban addig – és még jó ideig – egyedülálló módon illusztrációkkal bocsátotta közre.¹⁰

A szövegbe a buzgó kiadó csinos fametszeteket ad; mivel, hihetőleg, oly tanulmányok lopakodnak be a képző művészetbe, melyek után a hazai tárgyak: viselet, ruha, táncz, népszokások, közélet és képzelem mind jobban engedik át magokat a metsző vésűjének, a főtész ecsetének; egyuttal a nagy közönségnek is mulattató szemléletül ajánlkoznak

– írta Erdélyi a kötet rövid bevezetőjében.¹¹

1856 februárjában arról jelent meg egy rövidhír, hogy magyar népmeséknek egy német nyelvű kiadása hamarosan megjelenik: „Stier G. wittenbergi tanár jelenleg a magyar népmesék németre fordításával foglalkozik, mellyek még ez évben napvilágot fognak látni”.¹² A szóban forgó kötet, Gottlieb Stier munkája *Ungarische Volksmärchen* címmel valóban meg is jelent 1857-ben, mégpedig Heckenast kiadásában, Pesten.¹³ Stier alapvetően az 1855-ös Erdélyi János-féle mesegyűjteményt fordította németre s látta el bevezető tanulmánnyal; a kötetben az illusztrációk is ugyanazok, mint a *Magyar népmesék*ben.¹⁴

A Heckenast kiadta *Magyar népmesék* reklámja, valamint a kiadvány német nyelvű megjelenéséről szóló rövidhír mellett 1856 márciusában a *Vasárnapi Ujság* már ismertetést is közreadott Erdélyi János mesegyűjteményéről, amelyhez Jókai Mór *A magyar nép adomái* című munkájának ismertetése társult – ez utóbbi kötetet szintén Heckenast adta ki. Jókai gyűjteménye egy önálló, *Népmesék* címet viselő fejezetben tíz meseszöveget adott közre; de a címe szerint adomákat tartalmazó gyűjteményben valójában majdnem ötven olyan szöveg található, amely valamely mesetípushoz sorolható (Mátyás királyról szóló novellamesék, tréfás mesék, rátótiádák stb.). Jókai a népmese műfaját a korszakban ritka módon nagyra becsülte (amiként Gyulai Pál is, aki kezdetben szín-

10 A XIX. századi magyar népmese illusztrációkról lásd DOMOKOS Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*, Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai, 2015), 108–133.

11 *Magyar népmesék*, I–II. A *Vasárnapi Ujság* hirdetésében közreadott kép a kötet első, *A liliumleány* című meséjének egy illusztrációja (*Magyar népmesék*, 1855, 6). A hazai tárgyakról a képzőművészetben lásd RÉVÉSZ Emese, „Népéletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között”, *Néprajzi Értesítő* 92 (2010): 79–144.

12 *Vasárnapi Ujság*, 1856. febr. 17., 60.

13 Gottlieb STIER, *Ungarische Volksmärchen, nach der aus Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übersetzt von G. Stier* (Pesth: Verlag von Gustav Heckenast, [1857]).

14 GULYÁS Judit, „Musäus és Grimm között: Gaal György mesegyűjteményének XIX. századi (de)kanonizációja”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 10*, szerk. Csörsz Rumen István, 333–359 (Budapest: Reciti, 2022), 348–349.

tén a *Vasárnapi Ujság* főmunkatársa volt, ha rövid ideig is, Pákh Alberttel, a szerkesztővel nemcsak barátság fűzte őket össze,¹⁵ hanem az 1853-ban közösen szerkesztett *Szépirodalmi Lapok* is).¹⁶ Az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondákról* írván Jókai már 1847-ben is a mesék alulreprezentáltságát kifogásolta, és gyűjtésüket, közzétételüket propagálta:

Most még népköltészetünk prózai részét, a' mondákat és babonákat kellene összegyűjtenie, miknek érdeke nem kissebb, mint népdalainké, helyhezkötött objectivitása pedig még népjellemzőbb, mint amazoké.¹⁷ [...] csupán a' mondák, és általában népköltészetünk prózai fele hagy némi kívánandót hátra: hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a' „borsszem Jankóról” – a' „Szalonnavárról” – a' „csalóka Péterről” – a „molnár királyról” és többek, miket köz-népünknel minden gyermek ismer.¹⁸

A *Vasárnapi Ujságban* az Erdélyi János és Jókai Mór összeállította gyűjtemények ismertetését egy általánosabb bevezető előzte meg, amely a népköltészeti kiadványoknak (nyugat-európai példák nyomán) a népismeret, illetve az irodalom és a nemzeti kultúra alakításában betöltött szerepének jelentősége mellett érvelt:

Örvendetes minden jelenség, minden újabb termék irodalmunk körében, melly biztos eszközül szolgál a nép természete hű felfogására, és egyszersmind alkalmas tényező a nép hajlamai és tehetségeinek tovafejlesztésére.

Fogalmat szerezni a népről, mellynek tudomány és élet egyaránt hasznát vehesse, csak a népirodalom ereklyéinek átismerete után lehetséges. Ez okból minden hűséggel és szoros lelkiismerettel jártak el a tudósok a polgárosult népeknél az irodalom e része összegyűjtésében, és adtak annyit a népismerethez, mennyit más forrásokból soha sem meríthettek volna.

A nép csak külsőnek tetsző jelek által, millyenek öltözetén és tánczán kívül, *dalai, meséi, hagyományos szokásai, adomái, közmondásai, sőt hiedelmei s előítéletei* – mik a legszorosabb összeköttetésben vannak a belsővel – esik szemlélődésünk alá. Itt rakja le a nép költő és gondolkodó erejét is; itt a szokás nem

15 Lásd az 1851 és 1853 közötti időszakból fennmaradt leveleiket: GYULAI Pál, *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, kiad. SOMOGYI Sándor, A magyar irodalomtörténetírás forrásai 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961); GYULAI Pál, „Pákh Albert”, in *Emlékbeszéd*, harmadik, bővített kiadás, 2 köt., 1:31–48 (Budapest: Franklin-Társulat, 1914).

16 IMRE László, *Féléves folyóirat – évszázados tanulságokkal, Szépirodalmi Lapok (1853)*, Irodalomtörténeti füzetek 186 (Budapest: Reciti, 2022).

17 *Jelenkor*, 1847. febr. 11., 69 (Budapesti Napló rovat).

18 *Jelenkor*, 1847. márc. 4., 104 (Budapesti Napló rovat).

csupa divat, hanem egyszersmind erkölcs, a hagyomány történet, az előítélet meggyőződés.

És így a magyar irodalom e része kiinduló pontja a nemzeti művelődésnek, mely akárhonnan veszi is a vezérsugallatot, egyedül akkor számíthat tartós életre, ha a nép szája ize szerint szól, azaz, a magasabb eszméket, a tudomány követeléseit bizonyos hazai levegő színével önti be, hogy a szokatlan megszokhatóvá, az idegen itthonivá legyen az avatlan előtt is.

Legyünk meggyőződve, ha oly szellemi tápot adunk a népnek, mi véréhez való, ha vérébe oltjuk a műveltséget, a fogamzás biztossága mellett, örök időkre is megőrzendi azt, és vele a művelődésnek nem egyént nyertünk, ki meghal, hanem testületet, mely halhatatlan.

A népirodalom köréből illetően két újabb művet van szerencsénk az olvasó közönségnek ezennel bemutatni:

1) „*Magyar népmesék.*” *Kiadja Erdélyi János. Képes kiadás. Pest, 1855. Heckenast Gusztáv sajátja. 194 lap. Ára csinos képes borítékba fűzve csak 1 ft. pp. Postán küldve 1 ft. 10 kr. pp.* – Szerző kijelenti előszavában, hogy ezen kötettel a magyar népirodalom ereklýeit: u. m. mesék, dalok, közmondások, adomák, szokások, hiedelmek, szóval; minden ide tartozó elemek kiadását vette foganatba; és igéri hogy az anyag nem fog hiányozni az egész gyűjteményen keresztül.

Hogy ez ige testté válandik, az iránt nem hagy kételkednünk szerzőnek a népirodalom terén kivivott jó hirneve, a kiadó tulajdonosnak e nemben több évtizeden át tanusított áldozatkészsége, és a magyar olvasó közönségnek buzgó részvéte, mely számos megrendelések által ezen korszerű nemzeti vállalatnak létrehozatalát lehetővé teendé. – Ezen első kötetnek nevezhető rész 20 népmesét, mondát foglal magában, és hogy az előadás mélyebben hasson képzelődésünkre, a mondák szövege 23 csinos metszetű képpel van ellátva. Nincs is egyéb kívánnivaló még, mint hogy a szerző a következő kötetben jegyezze meg, mely meséket vette, előszavaként Gaal György mesegyűjteményéből és mellyeket beszéli el a nép szája után. Czélszerű lenne azt is tudni, melly vidéken regéltetik még jelenleg is a közlött monda, melly a népet jellemzi, minthogy meséjéből képzelet és nézletmódja tűnik ki.

2) „*A magyar nép adomái.*” *Összegejté Jókai Mór. Pest, 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv. VIII és 272 lap. Ára csinos borítékba fűzve csak 1 ft. 20 kr. pp.* – Az adoma (anecdota) rendszerint csattanó végzetű, rövid, figyelmet feszítő eleven eseményke, és így különösen alkalmas a társasági körökbeni mulattatásra, főleg, ha épen kellő idején és finom mulattatási ügyességgel mondatik el, illy körülmény közt a már hallott adoma is kedves benyomást teend. Azért részint ez okon, részint mint kiegészítő része a népirodalomnak, e mű egyhamar túl nem éli magát és el nem avul. Dús tartalmánál fogva is, minthogy 10 igen érdekes népmondán kívül, még a legkülönfélébb adomáknak 9 osztályát foglalja ma-

gában, bizvást ajánlhatjuk e művet mindazoknak, kik az elmés ötleteknek, a vidám magyar kedvcsapongásnak barátai és kiket a magyar népnek életére vonatkozó adatoknak gyűjteménye érdekel.¹⁹

A K. Á. szignóval jelzett bíráló kiléte nem ismert, de a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjének, Pákh Albertnek közismert álneve *Kaján Ábel* volt; a K. Á. ennek rövidítése is lehetett akár (ebben az esetben a lap szerkesztője írt a lap főszerkesztésének művéről). A recenzens gondolatmenete szerint tehát a népköltési alkotások lejegyzése, írásba foglalása, kiadása egyfelől forrásként szolgál a nemzeti irodalom és kultúra számára. Másfelől megfelelő irodalmi művek megalkotása és a néphez való eljuttatása (mint cél) is fontos feladat, de nem pusztán közművelődési szerepe miatt, mivel ennél magasabb perspektívából is szemlélhető mindez: a nép, ez az absztrakt entitás ugyanis halhatatlan, és így a számára megfelelő műalkotás is azzá válik. (A „vérebe oltjuk a miveltséget” kitétel ugyanakkor ellentmondani látszik az absztrakt entitás képzetének, vagy legalábbis valamiféle biológiai organizmusként láttatja azt.)

A recenzens rövid ismertetésében a szövegek forrásmegjelölését hiányosnak tartotta, és ennek kapcsán említést tett arról a körülményről, hogy Erdélyi János kiadványa Gaal György mesegyűjtéséből is tartalmazott meséket, és kritizálta, hogy Erdélyi nem tüntette fel világosan, mely mesékről van szó. Erdélyi Jánossal folytatott levélváltásából tudható, hogy ezt Toldy Ferenc, a Gaal-hagyaték kezelője is nehezményezte,²⁰ és amikor 1857-től Kazinczy Gáborral közösen megjelentették Gaal György magyar nyelvű mesegyűjteményének első kötetét, külön is jelölték, hogy mely mesék jelentek már meg Erdélyi 1855-ös kötetében (egyszersmind utalva arra, hogy a *Magyar népmesék* című kötet terjedelmének több mint felét valójában Gaal meséi tették ki).

1857 júniusában a *Vasárnapi Ujság* már a Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor gondozta magyar nyelvű Gaal-kiadás²¹ friss megjelenéséről tudósított hosszasan és igen pozitív hangnemben az *Irodalom és művészet* rovatban. Ezt a cikket – amint az alábbiakban megpróbálom alátámasztani – szintén Pákh Albert írhatta.

Egy igen becses munka került ki e napokban sajtó alól. Czime: „Gaal György népmese-gyűjteménye.” Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. 1 kötet. Ez érdekes gyűjteményből legközelebb mutatványt közlendünk. Addig is sietünk

19 *Vasárnapi Ujság*, 1856. márc. 2., 75.

20 Erdélyi János Toldy Ferenchez, Sárospatak, 1855. nov. 22., kiadása: ERDÉLYI János, *Levelezése*, 2. köt., kiad. T. ERDÉLYI Ilona (Budapest: Akadémiai, 1962), 132–133, 451.

21 GAAL György, *Magyar népmese-gyűjteménye*, kiad. KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc, 3 köt. (Pesten: Pfeifer Ferdinánd – Emich Gusztáv, 1857–1860).

teljes méltánylatunkat kifejezni a kiadók irányában, kik különben is arról ismereteseek már régen, hogy megtörhetlen buzgalommal gyűjtik össze minden oldalról azon anyagot, melly nemzeti irodalmunk kincses ládájának állandó becsű gyöngyeit képezze s fedeznek fel forrásokat, mellyek a felfrissülés után sóvárgó szomjas képzelet s kedélynek enyhet, s új erőt adjanak. Ezek közé tartozik az eredeti romlatlan népköltészet átalában, és sok tekintetben Gaal György mesegyűjteménye is. Gaal György évek hosszú során át munkálkodott csendesen, de sikerrel, a nemzeti becsület érdekében, ámbár magánviszonyainál fogva, nem magyar nyelven. Nagy áldozattal gyűjtött egyik szerzeményét a jelen mesékben nyeri most a magyar közönség. Ő méltatta legelőször kellő figyelemre a magyar népköltészetet, s ő hozott fel annak addig ismeretlen bányájából legtöbb s leggazdagabb kincseket, összesen 80 népmesét gyűjtött, mellyeknek egy részét önmaga leste le a nép ajkáról s irta le, más részét magyar közvitézek mondták neki tollba, vagy maguk irták le úgy, mint azt otthon a nép körében hallották s maguk is elbeszélni szokták.

Ez utóbbiak közé tartozik azon „Szökött katona” czimű mese, mellyet ismeretésül lapunk jövő számában közlünk. „Összes meséi közül Gaal György – mint a kiadók előszavukban mondják – tizenhetet egy kötetben, az illyeket már akkor kedvelő német közönség számára kidolgozva adott ki még önmaga, s olly időben (1822.), mikor nálunk nemcsak kiadót, de átalában még csak méltatót sem leltek a népi élet e szép virágai; Erdélyi János pedig a vele használatul közlött egyik kézirati kötetből hetet bocsátott ki „Magyar népmeséi” legújabb kötetében (1855.), mik a 194 lapnyi könyvnek 108 lapját töltik be. Ennyi ismeretes a tetemes gyűjteményből, mellyet mi, annak létesítője iránti kegyeletből, de nem kevésbé népköltészetünk érdekében, a mennyire bizonyos erkölcsi tekintetek, vagy némelylek csonkasága nem korlátolnak, mint közel félszázados igyekvések gyümölcseit minél teljesebben kívánunk irodalmunkba bevezetni.”

„A jelen első kötetben, mellyet a második nyomban fog követni, két mese van (I., II.), melly Gaal német kidolgozásában, és három (szinte I., II., VIII.), melly Erdélyi említett gyűjteményében megjelent, kis részei a nagy egésznek, mellynek közzétételével, úgy hiszszük, méltó emléket állítunk azon férfúnak, kit, mint a magyar népmese-ügy valódi megalapítóját felednünk, s nem hirdetnünk többé nem szabad.”

Az előttünk fekvő gyűjteménybe a következő mesék foglalvák: Világbiró nagy Mátyás; Balga Tamás; A mostoha anya; Többsincs királyfi; A szökött katona; A testvéri átok; A zöld dragonyos; A kővé vált királyfi; Szegfű János; Jankalovics; A három tanács.²²

22 *Vasárnapi Ujság* 1857. jún. 21., 234.

Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor Gaal György halála (1855) után a kéziratosságyatékából magyarul jelentették meg Pesten az 1810-es, 1820-as években nagyrészt Bécsben gyűjtött mesék egy jelentős részét. Valószínűleg a mesekötetek még ekkor sem találhattak kedvező fogadtatása, mivel a harmadik, záró kötet több éves késéssel látott csak napvilágot, a negyedik pedig egyáltalán nem, éppen azért, mert az első kötetek a könyvpiacra nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, és a kiadónak nehézségei támadtak a finanszírozással.²³ A Gaal-mesegyűjtemény első két kötetét (Erdélyi és Jókai gyűjteményeitől eltérően) nem Heckenast adta ki, hanem az Emich Gusztáv könyvkereskedését 1857-ben átvett Pfeiffer Ferdinánd, a harmadik kötet viszont ismét Emich neve alatt jelent meg 1860-ban.

A *Vasárnapi Ujság* szűk egy hónap leforgása alatt a frissen megjelent Gaal-mesegyűjtemény sokrétű promotálását valósította meg: a szerkesztői előszóából származó szemelvényekre támaszkodó pozitív ismertetés közreadása után 1857. június 28-án ugyanis nagy hirdetés is közölt a kötetről,²⁴ majd pedig (az ismertetésben beharangozott módon) júliusban mutatványszöveget is közzétett a gyűjteményből.²⁵ A *szökött-katona* címmel megjelent mese a gyűjtemény ötödik szövege volt,²⁶ egy tündérmese (AaTh 330B), amely arról szól, hogyan tesz jót egy szökött katona az álruhás Szent Péterrel, a jótettért cserébe milyen varázstárgyakat kap, amivel azután a furfangos és talpraesett katona sokáig szerencsésen kalandozik. (A mese egyébként éppen úgy a katonáknak a mennyországba való beengedésének megtagadásával zárul, mint az 1854-ben oláh népmeseként közölt szöveg.²⁷) A Gaal-mese közlését újabb szerkesztői kommentár kísérte, amely

23 Erről Toldy Ferenc írt egy jegyzetében, melyet az *Új Magyar Muzeum* szerkesztőjeként Ipolyi Arnoldnak a Gaal-mesegyűjteményről szóló recenziójához fűzött: „Sajtó alatt van ugyan egy harmadik kötet, de buzgó kiadónk, Pfeiffer Ferdinánd úr, eddigi veszteségei után e különben nem nagy vállalatnál, nem kívánhatjuk, hogy még tovább vigye azt, ha a hazai előmenetelt s a népi elmekincsek becsét szájokban hordozó hazafiak vásárlás és ajánlgatás által nem tesznek valamit az ügyben. T. F.” IPOLYI Arnold, „A magyar népmeseügy, s különösen Gaal György mesegyűjteménye”, *Új Magyar Muzeum* 8 (1858): 413–424, Toldy jegyzete a 416–417. oldalon. A Gaal-mesék harmadik kötete végül 1860-ban, Emich Gusztáv kiadásában jelent meg, a negyedik, sajtó alá rendezett kötet pedig nem jelent meg. DOMOKOS Mariann, „Gaal György mesegyűjteménye és a populáris olvasmányok”, *Ethnographia* 130 (2019): 418–444, 431–433.

24 „Pfeifer Ferdinánd-nál (ezelőtt Emich Gusztáv) épen most jelent meg, s általa minden hitelen könyvárus által megszerezhető Gaal György Magyar népmese-gyűjteménye. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Első kötet. Tartalom. 1. Világbíró nagy Mátyás. – 2. Balga Tamás. – 3. A mostoha anya. – 4. Több sincs királyfi. – 5. A szökött katona. – 6. A testvéri átok. – 7. A zöld dragonyos. – 8. A kővé vált királyfi. – 9. Szegfűhaju János. – 10. Jankalovics. – 11. A három tanács. Ára borítékba fűzve 1 pft.” *Vasárnapi Ujság* 1857. jún. 28., 251.

25 *Vasárnapi Ujság*, 1857. júl. 12., 267–268.

26 GAAL, *Magyar népmese-gyűjteménye...*, 1:104–110.

27 A kötetben kiadott, illetve a *Vasárnapi Ujság*ban leközzölt mese szövege nem teljesen egyezik meg; központosási, helyesírási és apróbb eltérések (pl. *fejér* helyett *fehér*) vannak közöttük.

kiemelte a mesegyűjtemény becses mivoltát.²⁸ Ugyanebben a számban Kilián György egyetemi könyvtáros a május-júniusban megjelent könyvek („legérdeke-
sebb irodalmi újdonságok”) sorában hirdette Gaal György mesegyűjteményét.²⁹

Ez esetben tehát nem Heckenast Gusztáv kiadványáról volt szó, vagyis a *Vasárnapi Ujság* kiadójának nem fűződött üzleti érdeke az egyfelől Pfeiffer Ferdinándnál megjelent, másrészt népmesegyűjtemény lévén a korszakban amúgy sem különösebb olvasói érdeklődést kiváltó kiadvány reklámozásához. Ennek ellenére, mint láttuk, a Gaal-kötetet meglehetősen intenzív figyelemben részesítette a *Vasárnapi Ujság*, amiben talán nem üzleti okok, hanem egyéb megfontolások játszhattak közre. Feltehető, hogy ezen okok egyike lehetett a Gaal-mesegyűjtemény szerkesztőjének, illetve a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjének kapcsolata, vagyis Kazinczy Gábor és Pákh Albert barátsága.

1857. június 23-án Pákh ugyanis arról írt szabadkozva Kazinczy Gábornak, hogy bár (a vidéken élő) Kazinczy Toldy Ferencsel egy „gyönyörű mesét” küldött számára a Gaal mesegyűjteményből – erre ő sajnos nem reagált, mivelhogy valószínűleg elvesztette a levelet és csak homályosan emlékszik tartalmára, ámde az immár megjelent mesekötetből most ő maga választott ki egy mesét közlésre. Ennek kapcsán Pákh a szerkesztés, közelebbről a *Vasárnapi Ujság* olvasók számára egyik fő vonzerejét jelentő képek szerkesztése, a képekhez társított kötelező leírások, vagyis az ekfrázisok menedzseléséből fakadó problémáiról is érzékletesen tájékoztatta Kazinczyt:

Midőn a mult héten a most kijött Gaal-féle gyűjteményt forgattam, a „Szökött katonában” valami régi ismerősre akadtam egyszerre s rá fogttam, hogy azt bizonyosan akkori küldeményedben olvastam. Tüstént kiszedettem. Egy hét óta áll készen s várja az őt megillető helyet a V. U.-ban, mert a lap szerkesztésében nagyon zsarnoki kegyetlenséggel irányoznak mindig azok az istentelen képek s ezek szükséges leírásai. A mi helyet ezek fenhagynak, csupán azzal rendelkezhetem szabadon. Reményem, a közelebbi számban beleszúrhatom.

Jun. 27. Felforrt és forrongó kebellem fogok a tollhoz, a holnapi számban ismét nem szoríthatam helyet a mesének, mely két hét óta ki van szedve; van néhány folytatásom, mit nem mellőzhetek s azok a képek! – azok a képek ölnek meg engem! Nem képzelheted, mennyire nehezítik ezek a szerkesztést s hiúsítják meg legjobb szándékomat! Először maguk foglalnak el sokszor iszonyú helyet, azonkívül meg nem mellőzhetem náluk, mint az üvegbepakkolásnál (a szalmát) kö-

28 „Gaal György épen most megjelent magyar mesegyűjteményéből. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. Igéretünk szerint közöljük e becses mutatványt. Szerk.”

29 „Gaal György. Magyar népmese gyűjteménye. Kiadták Kazinczy Gáb. és Toldy F. Első kötet. 12-rét, 233 lap. Pest. 1 ft.” *Vasárnapi Ujság* 1857. júl. 12., 275.

röskörül, azokat a leírásokat, melyek sokszor túláradnak a Justum és Agmemon.
– Kérlek, légy elnéző és méltányold kínjaimat. Igérek minden lehetőt.³⁰

Pákh Albert Kazinczy Gáborhoz írott levelében emellett a Gaal-gyűjtemény fogadtatására vonatkozólag is található információ:

Mese-könyveteket elvitte tőlem mult héten egy erre keresztül utazott baka hadnagy öcsém, ki magyar ezredben szolgál s traktálja vele őrmestereit s káplárjait, ön maga is okulván általuk. Kénytelen voltam odaadni.³¹

A levélrészletből úgy tűnik: amint e meséket eredetileg Bécsben állomásozó magyar katonák között jegyezték le, úgy évtizedekkel később Pákh Albert révén magyar katonák is forgatták.

1857 augusztusában ismét Heckenast egy friss kiadványát, *A magyar nép adomáinak* 150 újabb szöveggel bővített, második kiadását hirdette a *Vasárnapi Ujság*. A hirdetés részletes tartalomjegyzékkel jelent meg, a Jókai közölte népmesék címét is felsorolva:

Csalókai Péter kalandjai. A szél és a nap. A három botlás. A három selyp leány. A székely és a vörös üngösök. Haragszol szolga? Kire marad a kis ködmen? Áldja meg az Isten, mint a suhai malmot. Peczak uram. Az elveszett csibék.³²

A mesecímek felsorolása itt és más mesegyűjtemények esetében is lényegtelennek tűnhet, de az újság ily módon konkrét példát adott olvasói számára, hogy milyen jellegű szövegek is kerülhetnek át a vélt trivialisok (populáris, szóbeli) közegeből a nyomtatott írásbeliség médiumába. 1857 őszén a *Vasárnapi Ujságban* közöltetett könyvreklámok sorában vissza-visszatérően bukkantak fel Erdélyi János, Gaal György, illetve Jókai mesegyűjteményei. Ez egyrészt azt jelzi, hogy Erdélyi illusztrált mesekötete két évvel a megjelenése után még nem kelt el, másrészt viszont Jókai adoma- és mesegyűjteményének egy év leforgása során közreadott újabb, bővített kiadása már az intenzív olvasói igényre adott válasz lehetett.³³

1858 novemberében rövidhír tudatta, hogy Erdélyben egy magyar gróf román népköltészetet gyűjt: „Gróf Lázár Kálmán Erdélyben, oláh népmeséket és dalokat gyűjtöget, s azokat nem sokára kiadni szándékozik.”³⁴ Az irodalmi,

30 Pákh Albert Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1857. jún. 23, in ABAFI Lajos, „Pákh Albert levelei Kazinczy Gáborhoz”, *Figyelő* 20 (1886): 305–309, 308–309.

31 ABAFI, „Pákh Albert...”, 309.

32 *Vasárnapi Ujság*, 1857. aug. 9., 325.

33 *Vasárnapi Ujság*, 1857. okt. 25., 461; *Vasárnapi Ujság*, 1857. nov. 1., 479.

34 *Vasárnapi Ujság*, 1858. nov. 28., 573.

majd később főként ornitológiai munkáiról ismert Lázár Kálmánnak (1827–1874) ifjúkorában Kolozsváron többek között Gyulai Pál és Szilágyi Sándor voltak tanuló társai,³⁵ felesége (Simén Amália) testvérének Kőváry László volt a nevelője. A szabadságharc bukását követő törökországi száműzetés és gyulafehérvári letartóztatás után Lázár bencenci birtokára vonult vissza, itt látogatta meg 1853-ban Jókai, akivel beutazták a Székelyföldet.³⁶ Gróf Lázár Kálmán népköltési gyűjtésének eredménye egyelőre feltáratlan, tisztázatlan.

1859-ben a *Vasárnapi Ujság* egy Jacob Grimmről, meseírásáról és meseolvasóiról szóló anekdotát közölt:

Grimm Jakob jeles német regeíróhoz közelebb egy 8 éves leányka kopogtatott be, s e kérdést intézte hozzá: „Ön az, ki a szép regéket írta?” – „Igen, édes gyermekem, én és testvérem írjuk a házi regéket.” – »Ugy hát ön írta a regét az okos szabóról,³⁷ melly úgy végződik, hogy ki e regét nem hiszi, egy tallért fizet.”³⁸ – Igen, azt is én irtam,” bizonylá a regeíró, nagy kíváncsisággal várván, hogy ugyan mi lesz ebből? – „No lássa, szolt a kislányka gyermeki őszinteséggel, én e történetet nem hiszem, mert egy szabó sohasem vehet nőül egy herczegnőt. A tallért most egyszerre meg nem adhatom, hanem egyelőre itt van egy garas, a többit majd kicsinyenkint megfizetem.” Képzelteti az olvasó, milly kellemes perczeket okozott Grimmnek e jelenet. Miután a kis tamáskodót kellőleg fölvilágosította, garasával együtt visszaküldte szüleihez, azon édes önérzettel, hogy fáradsága, mellyet a szabóról irt regéjére fordított, meg van jutalmazva.³⁹

1860-ban a *Vasárnapi Ujság* újévi számában pedig Wilhelm Grimm haláláról számoltak be: „Grimm Vilmos a nagy német nyelvtudós és a német gyermekek kedvencz mesélő bácsija, dec. 16-án Berlinben meghalt.”⁴⁰ Ugyanezen év tavaszán olvasóik figyelmébe ajánlották az Engel, Mandello és Walzel kiadók új irodalmi vállalatát, amely az ifjúsági olvasmányok sorában a „Grimm-féle népregeket” adja majd közre egyebek mellett,⁴¹ majd az év végén a karácsonyi aján-

35 XÁNTUS János, *Emlékbeszéd szárhegyi gróf Lázár Kálmán felett*, felolvasta az Akadémia összes ülésén 1875. febr. 22., *Értekezések a természet tudományok köréből* 4/1, 3–5 (Budapest: a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában, 1875).

36 „Üti levelek”, JÓKAI Mór Sajóhoz, Berczenz [!], 1853. máj. 16.; *Déliabáb*, 1853. jún. 5., 731–734.

37 *Vom klugen Schneiderlein* (KHM 114), *A királylány jegyei* (AaTh 850), novellamese. A hazai változatokról lásd DOMOKOS Mariann, *Grimm-mesék magyar ponyvákon (1850–1900)*, ReTextum 11 (Budapest: Reciti, 2022), 31.

38 „Wer’s nicht glaubt, bezahlt einen Taler”.

39 *Vasárnapi Ujság*, 1859. jan. 16., 35 (*Egyveleg* rovat). A jelenetet a *Pesti Napló* egy héttel korábban, 1859. január 9-én publikálta.

40 *Vasárnapi Ujság*, 1860. jan. 1., 11.

41 *Vasárnapi Ujság*, 1860. ápr. 1., 166.

dékkönyvek sorában a kiadvány piacra kerüléséről tudósítottak, mely szerint „a Grimm-féle »Gyermek- és házi regék« [...] Nagy Istvántól szabadon átdolgozva” immár megjelentek.⁴² Ez volt az első olyan magyar nyelvű mesekiadvány, amely teljes egészében Grimm-meséket tartalmazott, és fel is tüntette a *Grimm* nevet a szövegek mellett.⁴³

1860-ban a *Vasárnapi Ujság* több részletben közölte Jókai Mór *A magyar néphumorról* című, az Akadémia szépirodalmi és nyelvészeti osztályának benyújtott székfoglaló értekezését is. Ebben Jókai a népmesékről, és különösen a – több megnyilvánulásából is tudhatóan számára oly kedves – *Csalóka Péter*-meséről is szólt (ezt a mesét *A magyar nép adomáiban* közölte is).⁴⁴

Közmondásaink már igen kimerítő gyűjteményekben vannak összeszedve. Ugyane humor nyilatkozatait leljük fel a népszokásokban, népmesékben, az utóbbiak közt különösen egy; melyet Csalóka Péter czim alatt hallottam még nagyon kis gyermekkoromban meséltetni; valódi pendantja Eulenspiegel csinyjainak, anélkül, hogy azokból fordítva, másolva lenne, sőt népszokásainkkal annyira egyöntetű, hogy eredetiségére bizvást lehet hivatkozni, s a mellett oly naiv phantáziával van elmesélve, hogy én nem mernék hasonló alkotására vállalkozni. Még a hol e mesék a tüneményes légkörbe átmennek, oda is átviszik magukkal a humoros zamatot; ezt még a tündéreknél is meg kell engedniök, hogy a magyar ember velük komázzék, aki sokkal nyíltszeműbb, semhogy akár a griffmadár, akár a rézkirály, akár más egyéb magasság láttára porba ejtse jó lelkiismerete önbizalmát. A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő írónak szégyenére ne váljék. Ha engem valaki számadásra talált vonni: mi jogon foglalom a helyet derék szaktudósaink nagytekintélyű sorában? nem fogom neki azt felelni, hogy ime irtam kilenczvenegy kötet regényt és egyebet, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával Dugonicsnak azon kora előtt közkedvességű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; – de

42 *Vasárnapi Ujság*, 1860. dec. 9., 613 (*Irodalom és művészet*-rovat).

43 DOMOKOS Mariann, „Nagy István Grimm-meséi az *Ifjusági könyvtár* című kiadványsorozatban”, in „*Tenger fenekéről gyöngyszemeket szednék?*: *Tanulmányok Olosz Katalin tiszteletére*, szerk. SZAKÁL Anna és TEKEI Erika, Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 28, 101–134 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2020).

44 „Csalóka Péter kalandjai”, in JÓKAI Mór, kiad., *A magyar nép adomái*, második 150 új adomával bővített kiadás, 55–67 (Pest: Heckenast Gusztáv, 1877). Csalóka Péter meséje (AaTh 1539, MNK 1539A*) olyan tréfás mese, amely egymáshoz szervesen kapcsolódó kalandok sorából áll: hogyan jár túl egy szegény ember a többiek eszén (a kocsmában előre kifizeti fogyasztását, meghívja barátait /ellenfeleit mulatni, amikor fizetésre kerül sor, földhöz vágja kalapját, a beavatott kocsmáros azt mondja erre: fizetve. A többiek erre megveszik tőle a mindent fizető kalapot. Amikor kipróbálják, rájönnek, hogy Csalóka Péter becsapta őket stb.).

fogom mondani azt: „ime kötetekben gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanuskodni, míg a magyar él; – az pedig él, – míg a világ áll.”⁴⁵

Figyelemre méltó, hogy Jókai, a népszerű író meglehetősen provokatív gesztussal, történeti perspektívából szemlélve másodrendűnek minősíti szépirói műveinek értékét a populáris prózaepika gyűjtése terén kifejtett munkásságához képest. A szerzői, irodalmi műalkotás eszerint kevésbé értékes, mint a hagyományos kultúra dokumentációja. Erre a retorikai műveletre pedig azért van szükség, mert a pozíció, ahonnan Jókai beszél, gyenge, hiszen azt kell alátámasztania, hogy 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjává válhat valaki, aki nemcsak a humorról, hanem ráadásként a nép humoráról értekezik,⁴⁶ vagyis kétszeresen is triviális tárgyról, amely a korabeli közfelfogás szerint nem kompatibilis a tudományossággal. (Erdélyi János népköltészetre vonatkozó munkásságát például a sárospataki református kollégiumban egy tanártársa 1856-ban így minősítette a diákok előtt: „nem tud ő [Erdélyi] egyebet, csak szolgálóknak meséket írni; azzal terjeszti az irodalmat, s mégis tudós társasági tag.”)⁴⁷ Ezzel a felfogással ellentétben tehát (amelyet az „írónak szégyenére” kifejezés summáz), Jókai Mór legitimálni igyekszik a tárgyat és az arra vonatkozó „fontos”, „mély” és „komoly” tevékenységet. Ez esetben ráadásul érvelése szerint nemcsak a tudományosságról van szó általában, hanem olyan tudományról, amely a *népi* és így a *nemzeti* kultúrát vizsgálja, dokumentálja, értelmezi és örökíti át egészen a történetiségtől mentes örökkévalóságba.

1861–1864: Merényi László, Arany László, Kriza János és Mailáth János gyűjteményei

1861 márciusában a *Vasárnapi Ujság* hasábjain egy újabb, Heckenast kiadóvállalatánál megjelenő népmesegyűjteményt, Merényi László *Eredeti népmesék* című kétkötetes munkáját ajánlották az olvasók figyelmébe. A gyűjtemény ekkor még nem került piacra, de figyelemfelkeltés gyanánt máris előzetesen közöltek belőle (két részletben) egy mutatószöveget, a *Kilinkó* című mesét: „Merényinek »Eredeti népmesék« czimű érdekes munkájából, mely Heckenast G. kiadóhivatalában maholnap meg fog jelenni. Ajánljuk olvasóink figyelmébe. Szerk.”⁴⁸

45 *Vasárnapi Ujság*, 1860. febr. 5., 61–63; *Vasárnapi Ujság*, 1860. febr. 12., 75–78, 78.

46 Bérczy Károlynak az irodalmi humorról szóló akadémiai székfoglalóját Arany János lapja, a *Szépirodalmi Figyelő* közölte 1860-ban.

47 GULYÁS Judit, „Erdélyi János meseértelmezéséről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 629–653, 651.

48 *Vasárnapi Ujság*, 1861. márc. 3., 99–100; *Vasárnapi Ujság*, 1861. márc. 10., 111–112.

A *Vasárnapi Ujságban* *Kilinkó* címmel közölt Merényi-mese a mestertolvajról szóló mesetípus egy variánsa (AaTh 1525). Ennek egyébként éppen úgy egy trickster a hőse, mint a Jókai által kedvelt *Csalóka Péter*- (tehát *Eulenspiegel* jellegű) meséknek. A Pákh Albert által közlésre kiválasztott Gaal-mese, *A szökött katona* szintén egy hátrányos helyzetből induló, ámde leleményes és talpraesett férfiúról szól. Úgy tűnik, a *Vasárnapi Ujság* ilyen jellegű meséket helyezett a fókuszba, és kevésbé a királykisasszonyok kezének elnyeréséről vagy sárkányokkal folytatott viadalokról szóló tündérmeséket.

Kovács Ágnes megállapítása szerint a mestertolvaj-mese feltűnő egyöntetűséget mutat a magyar nyelvterület különböző pontjairól gyűjtött népköltési változatokban (nagyon hasonlóak például a nevek: Fillinkó, Tilinkó, Kilinkó stb.), ezért feltételezte, hogy valamiféle XIX. századi nyomtatvány, talán egy azóta elveszett vagy lappangó ponyva vezethetett a változatok egységesüléséhez.⁴⁹ A szóban forgó mestertolvaj-mese tehát megjelent az 1860-as évek elején Merényi László gyűjteményeiben (nemcsak az *Eredeti népmesékben*, hanem egy újabb változata később a *Sajóvölgyi népmesékben* is); jelenlegi tudásunk szerint első ízben nyomtatásban Merényi adta közre a mesét. Annak esélye, hogy egy ilyen népmesekötet ekkor falura jusson (és azután a szöveg ebből a forrásból folklorizálódhasson), meglehetősen csekély volt. Egy magát néplapként meghatározó újság révén viszont szélesebb olvasóközönséghez érhetett el a személyenként közölt meseszöveg, vagyis nem zárható ki az sem, hogy a *Vasárnapi Ujságban* közölt Merényi-féle változat folklorizálódhatott, és befolyásolhatta a típus további változatainak egy részét. A szövegek átjárása az írásbeliség és a szóbeliség között nem feltétlenül volt mechanikus és szimmetrikus: míg a szépirodalmat tartalmazó könyvek (áruk miatt és mert könyvesboltok vidéken nem igazán voltak elérhetőek) jó ideig nehezen kerültek be a paraszti háztartásokba, addig a populáris olvasmányok, a tömeges terjesztésű, vásárokon és házalók révén forgalmazott párlapos nyomtatványok, füzetek (ponyvák, kalendáriumok), majd idővel a népszerű és olcsó sajtótermékek révén mód nyílt erre. Ahhoz, hogy egy írásbeli szöveg ezt követően átkerüljön a szájhagyományba, nem volt szükség arra, hogy egy adott lokális közösség minden tagja tudjon olvasni, hiszen felolvasás útján is megkezdődhetett a memorizálás, majd pedig az előadások révén a változatképződés.

A 24 éves Merényi mesegyűjteménye feltehetően Toldy Ferenc és Ipolyi Arnold támogatása révén jutott el a rangos fővárosi kiadóig, Heckenastig és a kiadásig, legalábbis 1861 őszén, amikor a Tóth Kálmán szerkesztette *Hölgylutár* szintén közreadott egy mutatványszöveget a mesék közül, egy ilyen értelmű

49 Kovács Ágnes, „Mestertolvaj”, in *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, 5 köt., 3:584 (Budapest: Akadémiai, 1980).

szerkesztői jegyzet kísérte.⁵⁰ Az *aranyhajú kertészbojtár* című mese publikálását megelőző rövidhírből pedig az is kiderül, hogy a közlés a „gyűjtő óhajtására” történt, vagyis Merényi kezdeményezte megjelenését.⁵¹

A *Hölgyfutár*-hír másnapján a *Vasárnapi Ujság*ban röviden értékelték is Merényi mesekötetét, vagyis az *Eredeti népmeséket* az irodalmi és művészeti élet eseményeiről tudósító rovatban:

Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Merényi László. Két kötet. Ez érdekes népmesék a magyar nép sajtáságos észjárását híven tükrözik vissza s az előadási nyelv oly magyaros zamatu, hogy e nemben kevés hasonlót mutathat fel irodalmunk. E mesékből a »Kilinkó« címűt a Vas. Ujság is közölte mutatványul. A két kötet ára 2 ft.⁵²

A *Vasárnapi Ujság*ban való szövegközlés, úgy tűnik, majdnem fél évvel előzte meg a kötet kiadását.⁵³

1861 decemberében Merényi László és mesegyűjtése annak kapcsán bukkant fel a *Vasárnapi Ujság*ban, hogy Merényi újabb, ezúttal erdélyi mesegyűjtő útját már az Akadémia is támogatta.⁵⁴ Ez viszonylag szokatlan fordulat volt; korábbi vagy egykorú népmesegyűjtések esetében ugyanis nem tudunk arról, hogy a gyűjtő valamely intézmény finanszírozásával végezte volna népköltési gyűjtését. Ekkor már megjelent a *Szépirodalmi Figyelő*ben Arany Jánosnak, a Kisfaludy Társaság igazgatójának a Merényi mesekötetéről írott nagyszabású bírálata, amely a *Vasárnapi Ujság* fenti rövid értékelésétől eltérően úgy találta, hogy a hű visszatükrözés, illetve „az előadási nyelv oly magyaros zamata” kapcsán némi kételyek merülnek fel. Talán ennek is köszönhető, hogy az Akadémia a gyűjtött szövegek lejegyzésének módjára vonatkozó intelmekkel látta el Merényi Lászlót, amelyet a *Vasárnapi Ujság* is átvett az Akadémia üléséről beszámoló hírében.

Merényi László, kitől közelebb két kötet népmese jelent meg, a magyar népmesék összegyűjtését akarván eszközölni, e célból teendő erdélyi útjára az Akademiához folyamodott pártolás és pénzbeli segélyezésért. Ennek folytán az Akadémia m. hó 25-iki ülésében azt határozta, hogy mind erkölcsi, mind anyagi

50 DOMOKOS, *Mese és filológia...*, 200.

51 „Eredeti népmesék, Összegyűjté Merényi László. A két díszes kötet ára 2 frt. Hogy mily értékkel bírnak e mesék, azt lapunk olvasói meg fogják itélni azon mutatványból, melyet a gyűjtő óhajtására a jövő héten fogunk közleni.” *Hölgyfutár*, 1861. szept. 21., 910.

52 *Vasárnapi Ujság*, 1861. szept. 22., 453.

53 Merényi egyébként pártfogói sorában Pákh Albertet is megnevezte (Arany János, Czuczor Gergely, Toldy Ferenc, Hajnik Károly és Tolnai Lajos mellett). DOMOKOS, *Mese és filológia*, 212, 74. lj.

54 Merényi erdélyi körútjáról: Uo., 206–220.

támogatásban részesítendi Merényi vállalatát, mint akitől e téren sok jót várhatni. Elhatározottat tehát, hogy az általa teendő utazásra 300 ft. utalványozása hozassék javaslatba az igazgató tanács legközelebbi ülésében. Az osztályülés figyelmeztette Merényit, hogy a népmesék előadásában minden hozzáadástól, szépitéstől óvakodva, a használandó kifejezésekben és a mondatok alkotásában magát szorosan a nép előadásához tartsa; továbbá, hogy folyvást a nép közt forogván, jegyezzen föl minden sajátságot, a mi nyelvi tekintetben megüti fülét; s végre, hogy a mesteremberek műhelyeiben is megfordulván, a mesterségekben használt műszók gyűjtésére is fordítson némi gondot. – Merényitől lapunk is hozott egy népmesét, melyből olvasóink meggyőződhetnek, hogy ő a népnyelvben kitűnő jártassággal bír, s azért elismeréssel üdvözljük az Akadémia azon határozatát, hogy Merényit a népmesék gyűjtésében támogatni fogja.⁵⁵

Az Akadémia által rendelkezésre bocsátott összeg az erre a célra fordítható források jelentősebb részét tehetta ki, mert Vámbéry Ármin terepmunkájával együtt kimerítette a pénzügyi keretet, amint erről egy 1862 márciusában közreadott beszámoló tájékoztatta az érdeklődőket: „a tudományos utazásokra szánt összeg már a Vámbéry tatárországi és Merényi népmese-gyűjtés végetti utazásai által ki van merítve”.⁵⁶ Merényinek erdélyi mesegyűjtése végül is nem jelent meg. Annak ellenére, hogy éveken át Erdélyben tartózkodott, a terepmunka kudarccal végződött, érdemi népköltési anyagot nem tudott felmutatni, kínosbotrányos helyzetek, pénzügyi-elszámolási problémák is felmerültek az erdélyi úttal kapcsolatban, ami a továbbiakban hiteltelenítette Merényi kezdetben igen ígéretesnek tartott népmesegyűjtői pályáját. 1862 júniusában viszont még Merényi László újabb, immár regionális színezetű (de nem erdélyi) mesegyűjteményének megjelenéséről adott hírt a *Vasárnapi Ujság*, a Heckenastnál kiadott művek sorában említve a kétkötetes *Sajóvölgyi eredeti népmeséket*.⁵⁷

Egy hónap múlva a lap Heckenast könyvkiadójának friss kiadványait szemlélve egy másik magyar népmesegyűjtemény piacra kerüléséről is tudósított: Arany László *Eredeti népmesék* című művéről. A rövidke híradás tulajdonképpen könyvészeti és statisztikai adatokból állt; numerikus jellegű bemutatás volt.⁵⁸ Annak ellenére, hogy ezt a népmesegyűjteményt is Heckenast adta ki, ám ebből a *Vasárnapi Ujság* (Gaal és Merényi köteteitől eltérően) nem közölt mutatóanyagot, és ismertetést sem adott róla, bár futólag beszámolt arról, hogy

55 *Vasárnapi Ujság*, 1861. dec. 8., 586.

56 *Vasárnapi Ujság*, 1862. márc. 16., 129.

57 „Sajóvölgyi eredeti népmesék. Összegyűjtötte Merényi László. Két kötet. Ára 2 ft.” *Vasárnapi Ujság*, 1862. jún. 15., 285.

58 „Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Arany László. Van benne 31 népmese s több találós és »csali«-mese. 328 lap; ára 1 ft. 50 kr.” *Vasárnapi Ujság*, 1862. júl. 20., 346.

Gyulai Pál alapos recenziót írt a kötetéről a *Budapesti Szemlében*.⁵⁹ Ez a visszafogottság már csak azért is feltűnő, mert ezen, a *Vasárnapi Ujság* által is említett recenziójában Gyulai a magyar népmese gyűjtés történetét áttekintve Arany László frissen megjelent gyűjteményét a legjobban elbeszélte magyar népmeseként jellemezte, és tulajdonképpen, némi bíráló megjegyzésektől eltekintve, a XIX. század folyamán megjelent magyar népmese gyűjtemények sorában egyértelműen ezt tartotta a legértékesebb kiadványnak. Gyulai Pál ezen értékelése egyértelműen kánonformáló erővel bírt, hiszen Arany László mesegyűjteménye megjelenésétől kezdve máig a legjelentősebb magyar népmese kiadványok sorába tartozik, és ez a pozíció a szövegek önértékén kívül nem független attól, hogy a korszak legjelentősebb irodalomkritikusa, egyben a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtéseinek Erdélyi János szerepét átvevő új szöveggyűjtője, a népköltészetéről alkotott elméleti igényű tanulmányok szerzője artikulálta ezt az értékelést.

Kriza János székely (meséket is tartalmazó) népköltési gyűjteménye, a *Vadrózsák* közelgő megjelenéséről több ízben is értesülhetek a *Vasárnapi Ujság* olvasói. 1862 áprilisában a gyűjtemény nagyszabású és átfogó mivoltát érzékeltető, a műfajokat sorolták fel a beharangozóban:

Kriza János, erdélyi unitárius püspök »Vadrózsák« cím alatt terjedelmes gyűjteményt szándékozik kiadni a székely népköltészet köréből. E gyűjtemény tartalmát képezendik: balladák, dalok és rokonneműek, táncszók, találós mesék, népsajátóságok, mondák, tájszótár stb. Kétségkívül érdekes leend, nemcsak a költészetkedvelők, de általában minden magyarra nézve.⁶⁰

Pár hét múlva a *Vasárnapi Ujság*, kiemelt helyen, a címlapján közölte Kriza János portréját, s egy kétoldalas áttekintést adott életrajzáról és egyházi, irodalmi, népköltészeti érdekű életművéről. Ez a Krizáról szóló cikk az egyelőre csak kézirat formában létező *Vadrózsák* méltatásával zárult:

A munka már sajtó alatt van; czime a régi lesz: *Vadrózsák*, székely népdal- és rokon gyűjteménye; tartalma azonban szebb, bővebb és változatosb; a minden szépet és jót gyámolító gr. Mikó Imre pártolása s Gyulai Pál baráti segédkezése mellett fog megjelenni; terjedelmét nem mondhatni meg előre, az I-ső kötet 30 ivet foglaland megában, s *kiterjed a székely népköltészet egész körére*. Vajha a specifice székely vállalat, a nemes székely, sőt egész magyar nemzetnek azon pártolásában részesülne, a melyre az méltó! Mind, a ki eddig abból valamit olva-

59 *Vasárnapi Ujság*, 1862. aug. 31., 417.

60 *Vasárnapi Ujság*, 1862. ápr. 20., 190.

sott, valamint az eddig nyilatkozott lapok is, egyhangúlag vallják, hogy az gyöngye lesz a magyar irodalomnak s főleg a magyar népköltészetnek! Isten éltesse soká a derék főpapot, a nemzet és irodalom diszére!⁶¹

1863 első napjaiban már mint hamarosan megjelenő munkáról esett szó a gyűjteményről, amelynek értékét az „érdekes”, illetve „becses” minősítő jelzők használatával vetítették előre.

A »Székely népköltemények gyűjteménye« Kriza J. által szerkesztve, még e hó folytán elhagyja a sajtót. A nagy terjedelmű becses munka gr. Mikó Imre hazafias pártolása mellett jelenik meg, s népdalok és népmesék mellett székely »Tájszótárt« is fog tartalmazni.⁶²

A Kriza János szerkesztette székely népköltési gyűjtemény létrejöttét, tervezett megjelenését hírül adó és egyben előzetesen is (pozitívan) értékelő cikkek magas száma nemcsak a *Vasárnapi Ujságra* volt jellemző. A korabeli sajtóban 1862 táján rendre jelentek meg a készülő *Vadrózsákra* vonatkozó híradások, amelyek javarészt nem pusztán leíró, hanem értékelő jellegűek voltak. A legjelentősebbek ezek közül az Arany János lapjában, a *Szépirodalmi Figyelőben* közreadott mutatványszövegek, valamint Gyulai Pál ezeket kísérő értelmező tanulmányai voltak. Ez esetben tehát egy még meg nem jelent, pusztán kéziratban létező, készülő, formálódó korpuszról volt szó, amelynek tulajdonképpen kettős recepciója volt. Ez egyfelől a kéziratához hozzáférő bennfentes olvasóktól származó információkra építő, azokat ismétlő, variáló *előzetes* fogadtatásból állt, amely a sajtó nagyrésze esetében a konkrét szövegek ismerete nélkül, viszont különféle forrásokra, informátorokra, autoritásokra hivatkozva (vagy akár anélkül) reklámozta és értékelte nagyra a gyűjteményt. Másfelől egy konvencionálisabb recepcióból, amely a korpusz nyilvánosságra kerülése után formált véleményt arról – bár ez esetben valószínűleg nehezen tudta függetlenítenie magát attól a hatástól, amelyet a preformált recepció, az elvárások, ajánlások, értékkijelölések, autoritások jelenthettek.

A *Vadrózsák* a magyar népköltési gyűjtemények kánonjának centrális darabja, recepciója megjelenésétől kezdve rendkívül pozitív volt. Akárcsak Arany László *Eredeti népmesék*, úgy Kriza János *Vadrózsák* című gyűjteménye esetében is meghatározó lehetett Gyulai Pál kanonizáló szerepe, aki a *Vadrózsák* sajtó alá rendezésében, koncepcionális, műfaji és a textualizáció módját érintő kérdésekben egyaránt Kriza tanácsadójaként működött.

61 *Vasárnapi Ujság*, 1862. máj. 18., 229–230.

62 *Vasárnapi Ujság*, 1863. jan. 4., 10.

1863 márciusában immár mint minden hiteles könyvkereskedésben kapható kötetről szólva ismertette a *Vasárnapi Ujság* a megjelent székely népköltési gyűjteményt:

Megjelent új könyvek: „Vad rózsák” Székely népköltési gyűjtemény. Összeszede Kriza János. Stein bizománya, 577 lap, s 2 ft. 50 krért. E műben a népköltészet sok drága gyöngyével találkozunk. Szerzője még a Kisfaludy társaság gyűjteményének megjelenése előtt föltette magában a székely népköltemények összegyűjtését, s fáradhatlan kitartással fogott annak foganatosításához. Működését szélesebb körre terjeszté, mint előtte bárki, s mint született székely, s az egész székelyföldön átalánosan ismert és tisztelt egyéniség, a legörvendetesebb eredményekhez jutott. Ezenkívül, gyűjteménye azon tánczszók és népmesék által is gyarapodott, melyeket gróf Mikó Imre, művéhez csatolás végett, szerzőnek átengedett. A gyűjtésben, kiválóan segédkezett nyujtanak: Gálfi Sándor és Kiss Mihály; a rendezésnél pedig, jeles költőnk és műítészünk Gyulai Pál támogatását nyerte meg. E jeles gyűjteményt az egész nemzet köszönettel fogadhatja: *a székely*, mert népét illőleg látja bemutatva; – *a nem székely* pedig örülni fog, hogy e derék népet, sajátságaival együtt, ily közlelről ismerheti meg. A mű három kötetből álland, s első kötete hat szakaszra oszlik. Az I-ső szakaszban 588 „*Ballada, Népdal s Rokonneműek*” foglaltatnak. A II. szakaszt a „*Tánczszók*” képezik; a III. szakaszt a „*Találós mesék,*” – a IV-iket a „*Népsajátságok,*” – V-iket a „*Népmesék.*” Végre a VI. szakasz 2000 székely szó ismertetésével „*Tájszótárt*” közöl. Irodalmi kincseink e munkával nagyban gazdagodtak, s ha a másik két kötet is az elsőhöz lesz hasonló, benne és általa a székely nemzetnek élő emlékoszlop lesz állitva.⁶³

Az ismertetés Kriza Jánosnak a kötethez írott bevezetője nyomán készülhetett, egyértelműen pozitív híradásként: a népköltészetre vonatkozólag megjelennek az értéket kifejező fordulatok („sok drága gyöngy”, „kincs”, „gazdagodás”), a közreműködőkre vonatkozólag a munka és a társadalmi megbecsülésre vonatkozó jelzők („fáradhatatlan”, „tisztelt”, „jeles”), a hatást illetően pedig az öröm, a köszönet és az megörökítés („emlékoszlop”), valamint a folytatás iránti igény bejelentése.

1863 végén a *Vasárnapi Ujság*ban a kolozsvári könyvkiadó, Stein János a karácsonyi és újévi ajándékul szánt könyvei sorában hirdette a *Vadrózsákat*, valamint kiemelten Gáspár János⁶⁴ (népköltészeti és ezen belül népmesei vonatkozásokkal bíró) *Csemegék* című gyűjteményét:

63 *Vasárnapi Ujság*, 1863. márc. 1., 82.

64 KOVÁCS Ágnes, „A Flóri könyve és a Csemegék”, *Folklór, társadalom, művészet* 4–5 (Folklorizmus egykor és ma, szerk. VEREBÉLYI Kincső) (1978): 41–52.

A gyermeknek mindenben csak a legjobb a jó. Ezen elvek világánál tanulmányozá szerző a hazai és külföldi gyermek-irodalom termékeit s a magyar nép ajkán forgó gyermekmesék-, dajka-rimeket, játékok- és dalokat. [...] A gyermekszoba, a családi tűzhely, a kisdedóvodák és az elemi s néptanodák kezdő osztályai a maga nemében egyetlen – s a népies kiadásnak lehető csekély árszabása mellett a szegényebb sorsuak által is megszerezhető – kutforrást találnak itt, melyből ártatlan kisdedeink a csecsemőkoron kezdve egész hét éves korukig, a legegészségesebb, kedélyes és magyar táplálékot merithetik, s valamennyit oly modorban, a mint éppen elbeszélni kell.⁶⁵

Gáspár János nagyenyedi pedagógus olvasókönyveinek, gyerekek számára kiadott szöveggyűjteményeinek jellegzetessége volt, hogy a hazai szerzők művei mellett népköltési alkotásokat is közölt. Ezzel eltért attól a hagyománytól, amely elsősorban nyugat-európai (német) szövegek fordítását adta közre, illetve attól is, amely elsősorban didaktikus-moralizáló és/vagy ismeretterjesztő alkotásokat preferált a gyerekeknek szóló olvasmányok terén.

1863-ban számos más sajtótermék mellett a *Vasárnapi Ujság* is leköszölte a Greguss Ágost titkár jegyezte (de feltehetően Gyulai Pál szövegezte és Arany Jánostól származó bekezdéseket is tartalmazó)⁶⁶ gyűjtési felhívást *A népköltészet ügyében*. Az írás a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményének újraindítása kapcsán buzdított a népköltészet, s így a népmesék gyűjtésére is, irányelveket fogalmazva meg a népköltési szöveglejegyzésnek mind tárgyát, mind pedig módszerét illetően. A gyűjtés eredményeként 1872-ben jelentek meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetei.⁶⁷ Az 1863 és 1872 között eltelt tíz év alatt a népköltési gyűjtemény ügye többször előkerült a *Vasárnapi Ujság* hasábjain is. A népmesékre vonatkozó részlet a gyűjtési felhívásban:

A mi a meséket illeti, a töredékek és variánsok itt is szívesen vétetnek, sőt egészen ugyanazon mesék is, ha a már közlöttekénél jobban vannak elbeszélve. A társaság ohajtja, hogy a gyűjtők az eddig leginkább gyűjtött tündér és furfangos meséken kívül különös tekintettel legyenek az allegorikai, gyermek, állat, ha-

65 *Vasárnapi Ujság*, 1863. dec. 20., 469. „Vad rózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti Kriza János. I. kötet. 2 ft 50 kr.” Ugyanebben a számban *Mesék a kandallónál* címmel Reich László közölt egy népmese-átíratot. A *Vadrózsák* újabb hirdetése egy hét múlva is megjelent a lapban: *Vasárnapi Ujság*, 1863. dec. 27., 483. Reich László ebben a számban egy öreg király három lányáról (Rózsa, Ibolya és Nefelejcs) szóló mesélt közölt.

66 GULYÁS Judit, „Egy skót népmesegyűjtemény magyar recepciója (Arany János: Nyugat-földi népmondák)”, *Ethnographia* 127 (2016): 520–542, 534–535.

67 ДОМОКОС, *Mese és filológia...*, 265–343.

zug, hangutánzó és csali mesékre, s általában ne vessenek meg bármely egyszerű és semmisségnek látszó mesécskét sem. [...]

A népköltési gyűjtemények becse nagyrészt a lelkiismeretes hűségtől függően, kéretnek a gyűjtők lehető tiszta és első forrásból meríteni, s változtatás, cziczoma nélkül küldeni be mindent, amit összegyűjthetnek. A dalok gyűjtésénél ez sokkal könnyebb, mint a meséknél. A dal rythmusos formához levén kötve, hivebben visszaadható a mesénél, melyet nem lehet szóról szóra emlékből tartani. – A tollba mondatás rendesen keveset segít. A népi elbeszélő elfogult, ünnepeyesb, tudákosabb lesz, ha látja, hogy leírják, a mit beszél, s az elbeszélés naiv bája egészen elvész. Legjobb jól megfigyelni az elbeszélőt, ügyelni a mesének nemcsak cselekvénymenetére, hanem sajtáságos átmeneteire, fordulataira, párbeszédeire, kifejezéseire, a hallott mesét úgy frissiben még aznap feljegyezni. Sok függ attól is, várjon kitűnő vagy ügyetlen mesemondótól hallunk-e valamely mesét. Ezért igyekezzenek a gyűjtők kitűnő mesemondókat keresni, amely meséket pedig netalán emlékeikből irnak le, jó lesz egész elfogulatlanul átadni magukat gyermekkori benyomásaiknak.⁶⁸

1863 novemberében és decemberében két újabb magyar mesegyűjtemény bukkant fel a *Vasárnapi Ujság* hirdetései között, Heckenast könyvjegyzékében: Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* című munkája, illetve Mailáth János mesegyűjteménye (*Magyar regék, mondák és népregék* – 1864-es kiadási évvel a címlapon), amely Kazinczy Gábor gondozásában, Kazinczy Ferenc fordításában jelent meg négy évtizeddel a mű elkészülte után magyarul.⁶⁹

1864-ben Szántay Aladár (1845–?) *Alföldi népbabonák: A boszorkány-mesterek és boszorkány-asszonyok tana* címmel tett közzé kis értekezést a *Vasárnapi Ujság*ban, melyhez a következő megjegyzést fűzte: „Az »alföldi babonát« tárgyozó gyűjteményem nemsokára a Kisfaludy-társaság kiadásában fog megjelenni.” Írásában Szántay futólag említette a népmeséket is:

A bűvös gyűrűk, kardok gombostűk stb., a mit ha a boszorkány valakinek tagjaira vagy ruhájára illesztett, az mindjárt meghalt. A mesékben (a fehér lány, hamuszinszőke, a vasorru bába) ilyenféle bűvölésekről gyakran létezik említés.⁷⁰

68 *Vasárnapi Ujság*, 1863. szept. 6., 319.

69 „Árjegyzéke azon legújabb magyar könyveknek, melyek Heckenast Gusztáv kiadó-hivatalában Pesten, egyetem-utca 4-ik sz. a. megjelentek, és minden könyvkereskedésben kaphatók: Gr. Majláth J. Magyar regék, mondák és népregék. Fordította Kazinczy Ferencz. Kiadta Kazinczy Gábor. 8-rét. (VI. 361 lap) Boritékba fűzve 2 ft. 50 kr. Merényi László. Dunamelléki eredeti népmesék. Két kötet. 8-rét. (I. 190, II. 180 lap.) Boritékba fűzve 2 ft.” *Vasárnapi Ujság*, 1863. nov. 1., 396; *Vasárnapi Ujság*, 1863. dec. 6., 440.

70 *Vasárnapi Ujság*, 1864. jan. 17., 34.

A később jogi pályát befutó (ügyvéd, járásbíró) Szántay mozaikos és összefüggéstelen írásánál figyelemreméltebb a reakció, amely *Egy kis megjegyzés az „Alföldi népbabonák”* című gyűjteményre címmel két részletben látott napvilágot a *Vasárnapi Ujság* hasábjain. Szerzője Karcsanyéki, vagyis Csaplár Benedek volt, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájának* egyik legjelentősebb közreműködője, aki több cikkében is foglalkozott a népköltészet gyűjtésével.⁷¹ Csaplár ebben az óvatosan megfogalmazott hozzászólásában a kontextus nélküli adatrögzítés és adatközlés problémáiról, a megfelelő szakirodalom ismeretének hiányáról írt, egyértelműen iránymutatásként használva Ipolyi művét.⁷²

1866–1872: Népmese-értelmezések és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*

1866 májusában K. Kálmán aláírással jelent meg egy cikk *Egy népmeséről* címmel. A szerző Goethe *Faustjából* Margit dalát (amelynek variánsát gyerekkori emlékeként idézte fel) Dux Adolf nyomán a *Der Machandelboom* címen ismert német népmesével⁷³ hozta kapcsolatba (Nagy István Grimm-fordítása alapján). Pap Gyula *Palóc népköltemények* címmel 1865-ben Sárospatakon kiadott kötetéből⁷⁴ hosszabban idézett egy mesét, amely ugyanezen mesetípus egy variánsa volt:

A népköltemények tanulmányozása közben a figyelmes vizsgáló előtt alig lehet valami feltűnőbb, mint ha valamely nép regéjét vagy dalát más nép költészetében is, gyakran ugyanazon alakban találja fel. Ilyen esetben, ha a rege vagy dal nemzeti jellegét magán nem viseli, nem könnyű feladat meghatározni: melyik nép volt voltaképpen inventor és melyiknél honosodott meg, mint örömmel fogadott vendég. Némely rege szájról szájra adatva bejárja a világot a nélkül, hogy szülőhelyét bizton meg lehetne nevezni. Fogékony kebelre talál mindenfelé, s századok múltával több nép költészetében mint nemzeti kincs foglal helyet. Goethe *Faustját*, a német irodalom egyik legremekebb művét újra olvasván, a börtön-jelenetben egy kis dal vonta magára figyelmemet. A meglepetés voltaképpen azért volt kedves, mert gyermekkori ismerősömet találtam fel benne. Margit tragoediája végkifejlés felé siet már itt. Az eldobott kő megindult a lejtőn. A bukott angyal nem bírja elviselni gyalázatát. Sulyos a teher, mely szívére nehezül. Anyja és testvére halva vannak; egyik az ő keze által, másik közvetve általa. Hogy bűnét a világ előtt elleplezze, meggyilkolja gyermekét. S Faust, kiért

71 DOMOKOS, *Mese és filológia...*, 137–160.

72 *Vasárnapi Ujság*, 1864. febr. 21., 77; *Vasárnapi Ujság* 1864. febr. 28., 86.

73 A Grimm testvérek gyűjteményében: *Von dem Machandelboom* (KHM 47, ATU 720)

74 *Palóc népköltemények*, gyűjt., kiad. PAP Gyula (Sárospatak: Forster R., 1865). E meséket is tartalmazó népköltési gyűjtemény megjelenéséről egyébként kivételesen nem adott hírt a *Vasárnapi Ujság*.

ezeket követte el, megcsalta, elhagyta őt. A börtönben egy régi dal jut eszébe, s akaratlanul, őrzöngve dalolja el.

Azon kis dal – mondja Dux Adolf a Faust monda ismertetésében – melyet Margit a börtönben énekel, az ismeretes „*Der Machandelboom*” (boróka fenyű) című német népmeséből való. Egy mostohaanya a gyermekét megöli és húsát a semmit sem sejtítő atyának találja fel. A megölt gyermeknek huga a csontokat selyemkendőbe szedi, és a borókafenyű tövében elássza. Itt aztán a megölt gyermeknek lelke madárvá lesz. Erre vonatkozik Margit dala, melyben a költő az eredeti mesebeli dalt átdolgozta. Nagy István fordításában így hangzik:

Anyám, az a rima / Ki megöl engemet! / S apám, az a bolond, / Ki engem megevevett! / Kicsinyke hugom / Elásta csontom / Egy hüs helyen: / S kicsiny madárka lettem, / Elszálltam, / elrepültem! E „borzasztó szép ének” saját népköltészetünkben is feltalálható. *Pap Gyula* „Palócz népköltemények” című gyűjteményében van közölve, összehasonlítás végett czélszerűnek látom egész terjedelmében átírni. [...] E rege valószínűleg német eredetű, de mennyivel szebb alakot öltött nálunk! Ott érezzük, mintha nem volna eléggé kielégítő, míg itt a költői igazságszolgáltatás által összhangzó érzelmeket költ fel bennünk. Ott töredéknek látszik, míg itt egészzé domborodik ki. A palócz vers is bátran megállhat, különösen költői rövidség tekintetében. Mint önálló rege nem tartozik ugyan szorososan a Faust-mondához, helyét Goethe költeményében mindamellett nem hagyja betöltetlenül. Margit két mozzanatra lesz e dalban figyelmessé, egyik a gyermekgyilkosság, másik a kedves testvérjósága. Mint tudjuk, a XVI. században kezd a Magus-monda a Faust mondában megüledni, azon korban indul meg, hogy később határozott alakot öltson s hogy végre Goethe kezében remek tragoediává domborodjék ki. Miután minden jel oda mutat, hogy e szomorú rege a német népköltészet terméke, akaratlanul ellebben ajkunkon azon kérdés: vajjon egykoru e ez a Faust mondával? határozott feleletet e tekintetben nem igen adhatunk magunknak, valószínű csupán az, hogy aligha ifjabb terméke a nép phantasiájának. Mily körülmények közt talált utat hozzánk, mikor telepedt le nálunk? nem kutatjuk; elég, hogy itt van, s a mi több: sokkal tökéletesebb alakban, mint a német nép költészetében.⁷⁵

Mint látható, a szerző ugyanazon szüzsé különféle műfajokban (és különféle nyelveken) realizálódó variánsait kapcsolta össze, az összehasonlítás révén pedig történeti (eredet-) kérdésekhez jutott el. A népmesék, népköltési alkotások történeti-összehasonlító vizsgálatából feltáruló hasonlóságok és különbségek felismerése, a vándortéma hazai realizációja felett érzett büszkeség kimutatása

75 *Vasárnapi Ujság*, 1866. máj. 20., 242.

apró példája annak, hogyan válhat a népköltészeti alkotás a nemzeti identitás kimunkálásának részévé.

1867-től, Pákh Albert halála után Nagy Miklós, a *Vasárnapi Ujság* korábbi munkatársa, Gyulai Pál egykori kolozsvári tanítványa lett az újság szerkesztője. Témánk kapcsán érdemes megemlíteni, hogy 1867–1868 folyamán ő szerkesztette a *Magyarország képekben* című „honismertető folyóiratot” is, amelyet szintén Heckenast adott ki, és amely az etnográfiai-folklorisztikai megismerés szempontjából fontos, illusztrált kiadvány volt (Arany László és Török Károly például egyaránt munkatársai voltak, népszokásokat, illetve népéletből vett jeleneteket leíró cikkeikkel), s amely 1870-ben album formátumban is megjelent.⁷⁶

A népmese értelmezési lehetőségeinek felvillantása után 1867 nyarán a *Vasárnapi Ujság* több alkalommal tudósította olvasóit arról, hogy Arany László jóvoltából elkészült egy nagy értekezés a magyar népmesékről, amely székkfogaló előadás tárgya volt az egyik legrangosabb hazai tudományos-kulturális intézmény (a Kisfaludy Társaság) fórumain. Ez az esemény, illetve *A népmese Magyarországon* címmel 1867-ben a *Budapesti Szemlében* megjelent nagy tanulmány fontos szereppel bírt a népmese hazai legitimációjában.

A Kisfaludy-társaság május 29-én tartotta e havi ülését, b. Kemény Zsigmond elnöklete alatt, s – a mi ritkaság – több tag mint hallgatóság jelenlétében. Az ülés főtárgyát Arany László új tag székkfogalója képezte, ki a magyar népmesékből értekezett, előadta előbb a mese, s azzal együtt a rege és monda fogalmát, aztán a népmesék különböző fajait éles bírálat alá véve, némely nálunk és külföldön uralkodó elméleteket, végre népmeséink jellemző vonásait terjeszté elő. Előadását számos példával s egyes mesék és meseleírók jellemzésével érdekesítette.⁷⁷

A Kisfaludy-társaság múlt szerdán tartott havi ülésében Arany László folytatá a népmesék fölötti tanulmányát, s ezuttal a népmesei furcsaságokról értekezett, s előadá azok különböző válfajait, mindenikre érdekes példákat idézve. Végül szólt az eddigi gyűjtemények előadási módjáról, s említé, hogy mily baj, midőn a gyűjtők a meséket kivetkőztetik naiv eredetiségükből. Mint legeredetibb népmese-gyűjteményt, a Krizáét emeli ki, s egyszersmind a Papp Gyula palócz meseit is dicsérte. Az értekezést tetszés kísérte s Arany Lászlót a társulat népköltészeti tárához Gyulai Pál mellé szerkesztőnek nevezték ki. E népköltészeti gyűjtemény valószínűleg nemsokára meg fog jelenni.⁷⁸

76 NAGY Miklós, szerk., *Magyarország képekben: Honismertető album* (Pest: Heckenast Gusztáv, 1870).

77 *Vasárnapi Ujság*, 1867. jún. 2., 276.

78 *Vasárnapi Ujság*, 1867. júl. 7., 340.

A „Budapesti Szemle” 1867. évi folyamának V. füzeté (az új folyam XXV. füzeté) a szokott irodalmi szemlén kívül érdekes történeti, pénzügyi és népköltészeti közleményeket tartalmaz. [...] A „magyar népmesék” Arany Lászlótól ugyanazon jeles értekezés, melyet fiatal szerzője mint székfoglalót a Kisfaludy-társaság ülésében olvasott föl.⁷⁹

1867 augusztusában jelent meg Benedek Aladár (Náray Iván, 1843–1915) *Megegyei börtönélet Magyarországon* című cikke. A szerző igen plasztikusan számolt be a börtönökben, dologházakban szokásos esti időtöltésekről, melyek sorában a kártyázás, pipázás, olvasás és inggomb-felvarrás mellett a mesemondás is helyet kapott:

Már mindnyájan lefeküdtek, de még egyik sem alszik. Erre van idejük nap-pal is, és azé a dicsőség s a boldogság, ki ezt legbövebben teheti. A kártyázók újra kimondják az utolsó három osztást, most már negyedszer, de most már legutóljára. Végre csakugyan annak is vége szakad. A gyertya úgyis drága; el kell oltani. A kik nem tudnak aludni, azok rágyujtanak és hallgatják, ha egyik vagy másik mesél valamit. A mesék és élmények elmondása itt nagyban szerepel, és az ily időszakot szokták erre felhasználni. Egynap egyik, másnap másik tartozik valamit elmesélni, legyen az igaz, vagy nem igaz, az mindegy, csak ostobaság ne legyen, mert ezért kiugratják az ágyából az illetőt. Egyik tehát elkezd mesélni, míg a többi a sötétben hallgatja és pipázik. A mese foly, foly s a többi hallgat mint a hal. Az álom azonban lassankint elfogja a hallgatókat és lassan-lassan a mese egyhangú zaja mellett a sötétben egyenkint elaludznak. Az illető mesélő még folyvást dorombol és szinte belehevül, ha valamely érdekes jelenetet mond el. Mikor ezt elmondta, várja, hogy valamelyik legalább egy megjegyzést tesz rá, vagy felsohajt. Ez azonban egyáltalán nem történik. „No, hát – kiált nekik – erre még csak nem is szóltok?!” Semmi hang. Hallgat tovább és meghallja, hogy itt is, ott is már hortyognak a tisztos hallgatók. Ismét kiált: „Hát mindnyájan alusztok már?! Hé!” Semmi hang. „Üssön belétek a ménkü!” – szól most, alig alig hallhatóan, mert röstelli, hogy a falaknak beszélt, és aztán megfordul és maga is mosolyog a dolgon. Másnap aztán jól összeszidja őket, hogy hogy’ mertek elaludni, és jutalma az, hogy jól kikaczagják. Ez azért máskor is megtörténik.⁸⁰

A fogságban való mesemondás menete (este, elalvás előtt, félhomályban, sötét-ségben; a mesemondó ellenőrző kérdéseket tesz fel hallgatóságának) igen hasonló az izolált férfiközösségek (katonák a laktanyában, favágók a havason) esti

79 *Vasárnapi Ujság*, 1867. szept. 22., 472.

80 *Vasárnapi Ujság*, 1867. aug. 4., 385–386, 386.

mesemondásainak lefolyásához, amelyet a néprajzi szakirodalom dokumentált a XX. században. Benedek Aladárnak – pénzhamisítás okán – elsőkézből voltak tapasztalatai a börtönletről, amint az Krúdy Gyula róla írott elbeszéléseiből,⁸¹ illetve a jeles ködlovagra vonatkozó számos egyéb utalásából kitűnik.

Egy 1867 őszén a *Vasárnapi Ujságban* megjelent hirdetésből tudható, hogy Mailáth János mesegyűjteményéből a magyar kiadás megjelenése után majdnem négy évvel még voltak olvasóra váró példányok.⁸² 1868 nyarán arról közölt rövid hírt a *Vasárnapi Ujság*, hogy Gaal György két meséje megjelent angolul:

Magyar népmesék angol hirlapban. Dickens szépirodalmi hetilapjában közelebb két kis magyar népmese jelent meg; mindkettő Gaál Györgynek német nyelven megjelent gyűjteményéből van átdolgozva. Azonban az angol átdolgozó igen jó ízléssel választott. Mindkét mese legcsinosabb s legeredetibb meséink közé tartozik, – annyira, hogy a nyugati népmesék között alig vannak variánsaik.⁸³

81 „Benedek Aladár mint egykori pesti lion, gavallér, szerkesztő, nőhódító és arszlán, halála napjáig Pesten töltötte az estéket, a feketekávéját a Vámház körúton fogyasztotta el. Dandy volt, nők álma volt, a szakála sohasem őszült meg, inkább megsárgult, és a haja sem hullott ki. Sasorrára cvikkert helyezett, mikor olvasott, és ifjú költőnek, félreismert titánnak érezte magát hetvenesztendős korában. [...] Náray Iván húszesztendős korában, a Zenélő órában, víg asztaltársaságnál, hogy bebizonyítsa rajzolóművészetét, ceruzával lerajzolt egy ötforintos bankót. A rajz az eredetihez annyira hasonlított, hogy az előhívott kocsmáros valódi pénz gyanánt akarta elfogadni. Zavaros rendőrvilág volt akkoriban Pesten. Azt sohasem tudta meg a policáj, ha valakit dróttal meghurkoltak a setét utcán – ez volt divatban –, Náray Iván csínytevését nyomban tudomásul vette, és a törvények értelmében a költő börtönbüntetést szenvedett. A királyné akkoriban Budán várandós volt. Elmerengve sétált a kertekben, és hosszasan nézegette a Dunát, a budai hegyeket. Hogy, hogy nem, elmondta valaki Erzsébetnek a költő tragédiáját. Benedek Aladár rövidesen királyi kegyelmet kapott, Erzsébet királyné pedig a kiszabadult rabnak levelet írt, hogy küldene számára verseskönyveiből. Ez az első magyar könyv, amit a királyné vásárolt. Régen volt, de sohasem tudták elfelejteni Benedek »bankóhamisítását« az emberek. Legendák kísérték. Valahol sok pénze van elásva. A királyné udvarmestere fizeti az adósságait. A legszebb férfi és a legjobb költő (mint Petőfi), mondták a legendák.” KRÚDY Gyula, „A királyné költője”, in BARTA András, szerk., *Írói kalendáriom, írói arcképek*, 196–198 (Budapest: Szépirodalmi, 1989)

82 „Heckenast Gusztáv könyvkiadónál Pesten, (egyetem-utca 4. sz.) megjelent és minden könyvárusnál kapható: Magyar regék, mondák és népmesék. Gróf Majláth János után Kazinczy Ferencz, kiadta Kazinczy Gábor. Diszes szép kötet 362 lap fűzve 2 ft. 50 kr. Arab regék. Fordította Vörösmarty Mihály. Czimképes kiadás. Két kötet: (471, 419 lap) fűzve 4 forint. Diszkötésben 6 forint. E két kötetben veszi az olvasóközönség az »Ezeregy éjszaka« című arab regegyűjtemény válogatott érdekes darabjait.” *Vasárnapi Ujság*, 1867. okt. 20., 523.

83 *Vasárnapi Ujság*, 1868. jún. 7., 276.

E közlés alapján megtalálható a két mese: Dickens hetilapja, az *All the Year Round* 1868 áprilisában a *The World's Wages: An Hungarian Story*,⁸⁴ 1868 májusában pedig a *Seed and Harvest: An Hungarian Fable* című szöveget közölte.⁸⁵

Egyik mesénél sem tüntették fel, hogy az Gaal gyűjteményéből származna, a *Vasárnapi Ujság* újságírója (vagy informátora) tehát meglehetősen tájékozott lehetett a magyar népmesék korpuszát illetően,⁸⁶ ha felismerte, hogy ez a két szöveg Gaal 1822-ben kiadott, elég ritkának számító bécsi német kiadása nyomán készült.

1870 januárjában Beöthy Zsolt Greguss János *Téli kép* című rajzához írott szövegében a tél örömeit ecsetelve szólott a mesemondásról, mesehallgatásról családi körben, néhány mesehős nevét is megemlítve:

Jól esik benn a meleg szobában üldögelni esténként, mikor odakünn fehér hó borít mindent és kegyetlen hideg szél jajgat és nyargal. Jól esik benn a félhomályos szobában körülvenni az öreganyót, körülvenni minden oldalról úgy, mint a mese „bingeni püspökét” és ölébe hajtani le a nehezítő fejeket. Jól esik, a mint az ő ránczos ujjai simogatják a kipirult arczokat és ajkai gyönyörűsége szép mesét mondanak az Árgirus királyfiról és az aranyhaju királykisasszonyról, kinek hamupipókévé kelle lennie, vagy egy régi, kedves dalt dudolnak és a gyermekek hallgatják, csak hallgatják, (és ez a dal fülükbe fog zengeni sokáig, nagyon sokáig az élet zaja, lármája közt is,) s bámulnak a falon mozgó árnyakra, melyeket a kályha lobogó lángja festett oda; bámulnak és úgy tetszik nekik, mintha egyre sebesebben tánczolnának az árnyak, azután meg mintha egyszerre megköszönék egymásnak a tánczot és fölthagynának vele, még cseng fülükbe az öreganya meséje, dala; de nem hallják már, mignem édesanyjuk csókja fölébreszti. Milyen szép téli kép!⁸⁷

Ugyancsak 1870-ben a finn és a magyar mesék közötti hasonlóságokról szóló értekezésről adtak hírt a *Vasárnapi Ujság*ban: „A magyar tud. akadémia 1-ső, nyelv- és széptudományi osztályának márczius 2-kán tartott ülésében [...] Barna Ferdinánd folytatta megkezdett értekezését, a finn költészetről; a népmesékre térve át, három oly magyart említett, speciálisan Arany László gyűjteményéből, melyek a finn mesékkal egészen megegyeznek.”⁸⁸ Barna Ferdi-

84 *All the Year Round*, 25 April, 1868, 466–467.

85 *All the Year Round*, 2 May, 1868, 487–492.

86 Ez a hír több korabeli magyar sajtótermékben (*Fővárosi Lapok*, *Pesti Napló*, *A Hon*) megjelent 1868 júniusában, de a legkorábbi és legrészletesebb tudósítás a *Vasárnapi Ujságé* volt, legalábbis eddigi ismereteink szerint.

87 BEÖTHY Zsolt, „A tél és a gyermekek”, *Vasárnapi Ujság*, 1870. jan. 30., 60.

88 *Vasárnapi Ujság*, 1870. ápr. 3., 173.

nánd a Nemzeti Múzeum könyvtárosa, a teljes *Kalevala* első magyar fordítója, az MTA levelező tagja volt. *A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre* című értekezése 1872-ben jelent meg. Ebben Barna a következő három mesét említette Arany László mesegyűjteményéből:

A magyar népmesék nemcsak hogy előadási modorukkal élénken emlékeztetnek a finn népmesékre, de vannak közöttük olyanok is melyeknek nemcsak szövege a meglepetésig [!] ugyan az, hanem különösen fontosakká válnak reánk nézve az által, hogy a finn megfelelő tárgy a finn őshitregészetből van véve, s így közös eredetük kétség alá sem eshetik, a milyenek az Arany László gyűjteményében; a Fehérlófia; Ráadó és Anyicska; az Aranyhajú herczeg asszony.⁸⁹

Ez három tündérmese, de Barna a formulamesékről/láncmesékről szólván is felsorolta Arany László gyűjteményének idevonható meséit.⁹⁰ Barna egyrészt összehasonlító költészeti (finn–magyar), másrészt (vallás)történeti forrásanyagként használta a népmeséket, vagyis tudományos munka tárgyaként – mint az 1850-es évek első felében Ipolyi Arnold –, ahogyan ezt megfogalmazta:

Népmeséink összefüggése és viszonya a magyar ősköltéshez s ennek kutforrása, a magyar ősi pogány valláshoz tüzetesen még felmutatva nincs, már pedig népmeséink nagy fontosságát csak akkor ítélni lehetjük meg voltaképpen, ha azoknak mint a magyar ősi pogány vallás bár kissé elmosódott, de mindenesetre valószínű töredékeinek ahhoz való viszonya kellőleg kimutatatik.⁹¹

Mindez adalék az 1862-ben kiadott *Eredeti népmesék* korabeli fogadtatásához, értelmezéséhez is, a tudományos feldolgozás kezdeteit jelezve, amikor a

89 BARNA Ferdinánd, *A finn költészetéről tekintettel a magyar ősköltészetre* (Pesten: Eggenberger-féle Akad. Könyvkereskedés, 1872), 123.

90 „A magyar nép gyermek meséiben gyakran találkozunk egy őskorban nyilván a gyermeki elme és emlékező tehetség élesztésére kigondolt, sajátos előadási nemmel t. i. valamely elérni ohajtott cél megejtésénél az akadályok és a teljesítési feltételek olyatén egybefüggő lánczolatával, miszerint a mese első hőse egy másodiktól kér valamit, mit ez megtagad s elutasítja egy harmadikhoz, ez egy 4-ikhez, ez egy 5-ikhez sat. egész addig míg a dolog nyitja meg nem találhatott vagy el nem ejtetett, a mikor aztán a legutolsó megkezdzi a hozzá intézett kívánat teljesítését s így a legutolsó feltételnek elég levén téve, az előtűsők mintegy kénytelenek szavaiknak uraik lenni s a kívánatnak sorba eleget tenni egész a legelsőig, és a mese hőse eljut a maga ohajtotta célhoz. Példái lehetnek ennek ugyancsak az Arany L. gyűjteményében a következő gyermekmesék: A szomoru király kisasszony. Macska és az egér. Farkastanya. Hólyag szalmaszál és a tüzes üszög. Farkas Barkas. Kakaska és a jérczike. A kóró és a madár, (ez utolsó csekély változással a mese kezdetén a finnben is megvan, de a magyar nem versben mint a finn) és még egy: Iczinke piczinke.” Uo.

91 BARNA, *A finn költészetéről*, 121–122.

népmese összehasonlító nyelv-, vallás- és művelődéstörténeti kutatások során hasznosul.

1870 őszén ismét a Magyar Népköltési Gyűjteményről tudósított a *Vasárnapi Ujság: Népköltemények a Kisfaludy-társaság gyűjteményéből* címmel adtak közre mutatványt (dalokat, balladákat) a készülő kötetből.⁹² Ugyanebben a számban a Kisfaludy Társaság üléséről beszámolva ismertették a népköltési gyűjtemény történetét, s bemutatták annak szerkesztőit, a jegyzetek összeállítóit, vagyis Gyulai Pált és Arany Lászlót, valamint az elkészült első kötet anyagát:

A Kisfaludy-társaság a két hónapos szünet után szept. 27-dikén tartotta ülését, melyen a társaság újabb népköltészeti gyűjteményéből az I-ső kötet nagy részét mutatta be Gyulai Pál szerkesztő és társa Arany László. Gyulait még 1861-ben választotta a társaság e gyűjtemény szerkesztőjévé, de kiadó hiánya miatt a dologban tenni többet alig lehetett, minthogy gyarapította az anyagot, melyből jelenleg már, a közönség pártfogása mellett, több kötetes gazdag gyűjtemény kerül ki. 1867-ben szerkesztőtársul kérte maga mellé Gyulai Arany Lászlót, ki a népmesék körüli tanulmánya és gyűjtése által e téren képességéről szép bizonyítványt adott. A bemutatott I. kötet négy részre oszlik: karácsonyi mysteriumok és vizkeresztői játékokra, népballadákra, végre mesékre. A három első részt Gyulai Pál szerkesztette, a negyediket Arany László. A mysteriumok közül lapunkban is jelentek meg korábban s Pákh Albert olvasott fel a Kisfaludy-társaságban⁹³ és közölt e lapokban egy párt, melyek a gyűjtők figyelmét nagyobb mértékben vezették e fajta művek utánjárására. A többféle balladák közt is sok szép van, valamint a szerelmi dalok is oly válogatottak, hogy kerekdedség és egyöntetűség tekintetében szebb gyűjteményt alig lehetne előállítani. A tréfás dalok és mesék eredetiség és tiszta, mesterkéletlen népi előadásuk által tűnnek ki. A gyűjteményt felvilágosító jegyzetek is fogják kísérni, mi által a művek még élvezhetőbbé válnak. – Bár minél nagyobb közönsége lenne e kötetnek, hogy a többiek gyorsan jöhetnének utána.⁹⁴

1871-ben a *Vasárnapi Ujság* beszámolt P. Szathmáry Károlynak a Kisfaludy Társaságban felolvasott, a magyar regeirodalomról szóló értekezéséről is:

92 Török Zsuzsi (Varró Sándor gyűjt. Karczag), *A molnár inasa* (Sándor Domokos gyűjt. Udvarhelyszék), *Hazafias dalok* (Abony). *Vasárnapi Ujság*, 1870. okt. 2., 502.

93 Pákh Albert 1865-ben lett a Kisfaludy Társaság tagja, 1867. február 10-én meghalt. Pákh Albert Szathmáry Károly *Egy debreczeni mysterium* c. közleményéhez hosszú jegyzetet fűzött, utalva a maga értekezésére is: *Vasárnapi Ujság*, 1866. ápr. 1., 150.

94 *Vasárnapi Ujság*, 1870. okt. 2., 509.

A Kisfaludy-társaság decz. havi ülése 27-én tartatott meg Toldy Ferencz elnöklése alatt. A felolvasók sorát *Szigligeti* Ede kezdte meg, *Wohl* Stefanie »Őszi rengések« című költői elmélkedésével, melyet P. Szathmáry Károly felolvasása követett: »A rege elméletéről, tekintettel a magyar rege-irodalomra.« Beszél Ete-léről, Csabáról, mint a magyar rege mytho-epikus alakjairól. Azután a monda emberi természetű hőseiről: Kinizsi- és Lehelről, s Botondról. A mondából rege vagy hősköltemény is lehet. A rege hitrege, legenda, rege és népmese.⁹⁵

P. Szathmáry Károly *A magyar rege-világ* címmel 1871-ben a *Figyelő*ben több részletben jelentette meg a magyar mesékről és mondákról szóló tanulmányát, amelyet Abafi-Aigner Lajos 1872-ben önálló kötetben is kiadott.⁹⁶ A fentiekből látható, hogy az 1860-as évek végétől a mese értelmezése, tudományos, összehasonlító, történeti tanulmányozása is erőteljesebbé válik (Arany László mese-tanulmánya, Barna Ferdinánd finn–magyar népköltészetre vonatkozó összehasonlító-történeti vizsgálata, P. Szathmáry Károly monda- és mesetanulmánya). Ez immár a tudományos irodalom körén kívül, a népszerű sajtótermékek há-sábjain is megjelenik, kivonatos formában, vagy legalább tudósításként.

1872-ben *A vörös bóbitás kis leány meséje* címmel a *Vasárnapi Ujság* a Grimm-féle *Piroska és a farkas* mesét adta közre (anélkül, hogy a Grimm nevet említette volna). A *Vasárnapi Ujság* jellegéből fakadó ekfrázis egy nagyméretű illusztrációból és egy bevezető elmélkedésből majd a mesei cselekmény leírásá-ból állt; ennek –á–r szignójú szerzője Szász Károly volt. Szász kísérszövegében a meséket a népmesék motívumai mellett alapvetően a XIX. századi európai gyerekirodalom nagysikerű olvasmányai jelölték, Swift, Defoe és Cooper törté-netei, amelyek ugyan részben XVIII. századi és eredetileg nem is gyerekeknek írott, ám a XIX. században mégis kitüntetetten a gyerekolvasók számára ki-adott szövegek voltak:

Hadd pillantsunk be egyszer a gyermekvilágba is; ne mondja senki a Vasárnapi Ujságról, hogy mindig csak komoly és okos dolgokról tud írni, a mikből a felnőt-tek, néha meg a tanultabbak is tanulhatnak s a gyermeki kedély tündérországát, méltósága alattinak tartja érinteni is. Szép aranyvilág ez, ábrándjaival, képzel-géseivel, melyek délczeg paripává varázsolják a fűzfa vesszőt, aranyos csótárrá a toldott-foldott kóczmadzagot s élénkebb és hajlékonyabb képzelődő tehetséggel szemlélik a legegyszerűbb tárgyakat, mint Polonius a felhőket.

Ki nem volt gyermek valaha, s ki nem szerette a meséket? A dajka, a szolgáló, az iskolában a paraszt gyermekek, mennyi szebbnél szebb mesét tudtak a bujdosó

95 *Vasárnapi Ujság*, 1871. dec. 31., 673.

96 P. SZATHMÁRY Károly, *Magyar rege-világ* (Pest: Aigner Lajos, 1872).

királyfiról, a boszorkány három leányáról, a hamupipókeről, a táltos lóról s isten tudná mi minderről. Mindnyáját áhitattal s az elfoglalva tartott képzlődés hitével hallgattuk, de igazi tetszésünket csak azok a mesék nyerhették meg, s szívünket mélyebben meghatni csak azok voltak képesek, melyekben a népmesék általános jellemvonása – hogy t.i. elevenen szólnak a képzlődéshez – még egy másikkal párosult, mely különösen a gyermek-mesékben elengedhetetlen, hogy a kedélyhez szóljanak s a gyermek érzelmvilágából levén meritve, őt szíven kaphassák.

Azért tetszik minden gyermeknek oly végtelenül a Robinson története, (emlékszem, gyermekkoromban hétszer olvastam el egymás után,) mert egyaránt gazdag táplálékot ad képzeletének, az idegen szigetvilág jeleneteiben, s kedélyének, mely magát folyvást a pusztaszigetre kivetett hős helyzetébe igyekszik beletalálni, s azon gondolkozik, mit csinálna most, ha a Robinson helyében volna? Hasonló kedvenc olvasmányok a Cooper amerikai regényeiből átdolgozott ifjúsági regények is, s ugyanaz okból fog kétségkívül közkedveltségre jutni a „Gulliver utazásai” című könyv is. Ilyen az a rövidebb mese is, melynek angolul, francziául, németül számtalan képes kiadása forog a gyermekek között, s melyből az egyik fordulópontot ábrázoló képecskét, ha színezetlen rajzban is, (mert kiadásai különben többnyire színezettek) itt mutatjuk be olvasóink előtt. Nevezzük, nem találva hirtelenében jobb magyar kifejezést reá: „A vörös bóbitás kis leány meséjének.”⁹⁷

A Grimm-mesék,⁹⁸ illetve kifejezetten a *Piroska és a farkas* mesetípus hazai recepciója szempontjából adalék, hogy Szász nem említette e mese kapcsán a Grimm testvérek nevét, és hogy az 1870-es évek elején még nincs sztenderdizált nevezéktana a Grimm-mesék szereplőinek. Nagy István az 1861-ben megjelent *Gyermek s házi regékben* a Piroskáról és a farkasról szóló mesét *Viola* címmel adta közre (ez a főszereplő lányka neve). Arany János 1861-ben egy skót mesegyűjteményéről szóló angol recenziót fordítva az abban *Little Red Riding Hood* címen említett Grimm-mesét *Kis vörös lovar-sipka* megnevezéssel fordította magyarra.⁹⁹ Szász Károly, mint láthattuk, a mesét *A vörös bóbitás kis leány meséjének* nevezte, „nem találva hirtelenében jobb magyar kifejezést reá”. A Grimm-mesék intenzív recepciója és a mesék standardizálódása valóban csak a XIX. század végétől, XX. század elejétől figyelhető meg. (Ekkor rögzültek a klasszikus Grimm-mesék címei és szereplőinek nevei.) A harmadik számottevő információ a mesetípus kapcsán Szász írásában az, hogy a szóbanforgó mese angol, francia, német nyelven számos (színes, illusztrált) kiadásban ért már el a gyerekekhez.

97 *Vasárnapi Ujság*, 1872. febr. 4., 51–52.

98 A Grimm-mesék hazai elterjedéséről lásd DOMOKOS, *Grimm-mesék...*, 11–57.

99 GULYÁS, „Egy skót népmesegyűjtemény...”, 536–537.

A vörös bóbítás kis leány.

Miután a mese cselekményének nagy részét leírta, és a képmagyarázatot ezzel megalkotta, Szász Károly¹⁰⁰ némi frivolsággal fordulva a *Vasárnapi Ujság* olvasóihoz, imígyen zárta a szöveget:

A mese további folyamát (mert képünk magyarázatán túl vagyunk már) más-korra hagyjuk. Hogy nyitotta ki a vén farkas a kis ház reteszét, hogy ette meg a nagymamát csontostól bőröstől, hogy feküdt helyébe az ágyba s húzta szőrös fülére a takarót, hogy érkezett meg nagy későre a vörös bóbítás kis leány a leveskével meg a gyógyfüvekkel, hogy beszélt vele a farkas a nagymama helyett, s mikor már épen a kis leányt is föl akarta falni, hogy jöttek szerencsére a vadászok, melyek a gonosz farkasnak már rég nyomában voltak, hogy hasították fel a vadállat hasát s szerencsére még élve (bár igen elalélva) vágták ki belőle a szegény jó nagymamát, – mindez igen szépen és kedélyesen van a mese további folyamában előadva. De mi most már napirendre térünk fölötte.

Úgy tűnik, hogy a *Vasárnapi Ujság*ot ekkor kiadó Franklin Társulat viszont nem tért napirendre e mese fölött, mert ez a sajtóközlés a továbbiakban egy

100 GALAMBOS, *A Vasárnapi Ujság repertórium...*, 1:20.

önálló kiadványuk alapjául is szolgált, ugyanis 1874-ben *Jó gyermekek képes mesekönyvei* címmel, gazdagon illusztrált, kemény kötésű füzetekben jelentettek meg Grimm-meséket, köztük *A vörös-bóbitás kis leány* címűt is.¹⁰¹ (A hat mesefüzetből egyet Arany Jánosné ajándékozott keresztfiának.)¹⁰²

1872 tavaszán két részletben, igen terjedelmesen közölt a *Vasárnapi Ujság* egy finn népmesét, *Mikko Metsolainen* címmel, amely „Erdei Miska” kalandjait követte nyomon.¹⁰³ A szöveget finn eredeti alapján Steiner Zsigmond fordította. A *Finn dalok* címmel ugyanebben a számban megjelentetett szövegek mellett olvasható egy szerkesztői jegyzet, mely szerint a Budenz-tanítvány Steiner (Simonyi) Zsigmondhoz köthetők e közlések:

Steiner Zsigmond. Budenz tanítványa a finn nyelvben és irodalomban. E finn dalok s egy finn népmese közlését, épen jelen számunkban, Budenz arcképevel egyidejűleg, alkalmoszerűnek tartottuk. Szerk.¹⁰⁴

A *Mikko Metsolainen* egyébként egyike volt azon finn meséknek, amelyeket Barna Ferdinánd *A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre* című értekezésében¹⁰⁵ a magyar *Fehérlófia*-mesével hozott összefüggésbe Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteménye nyomán.

A finn népköltészeti alkotások közlése mellett újfent tudósított a *Vasárnapi Ujság* a Kisfaludy Társaság üléséről és a készülő *Magyar Népköltési Gyűjteményről* is:

A Kisfaludy-társaság szerdai ülésén Székács József olvasott fel Horatiusból néhány ódát, saját fordításában. Utána Gyulai Pál mutatta be a »Magyar népköltési

101 „A Franklin-Társulat kiadásából két új vállalat kezdő-, s két réginek folytatólagos füzeit veszszük. A két új vállalat egyike (adjunk elsőseget a gyermekeknek) a »Jó gyermekek képes Mesekönyvei«, melyből egyszerre hat jelent meg, mindenik egymáshoz hasonló nagyságban, negyedréthben, a mesék alakjaiból szerkesztett diszes rajzu s élénk színezetű borítékban, kemény kötésben, s azonkívül mindenik 6–6 színezett képpel diszitve. A képek meglepően szépek ugy a föltalálásra, mint a kivitelre, rajzra és színezésre nézve. Ugy hiszszük, a gyermekirodalom nagymestereitől, az angoloktól valók. S ily kiállítás mellett egy kötet ára csak 80 kr. Valóban olcsóbb s mégis szép karácsoni ajándékot nem vehetne senki, olvasni és meséket szerető gyermekeinek (s mely gyermek ne szeretné a mesét?). De majd elfeledjük a hat mese címét is megemlíteni. A mese-világ néhány kedves alakjával találkozunk bennök: 1. Hamupipőke. 2. Csipkerózsza. 3. A hős szabó. 4. Hüvelyk Matyi. 5. Jancsi és Örsike. 6. A vörös-bóbitás kis leány.” *Vasárnapi Ujság*, 1874. nov. 8., 714–715 (*Irodalom és művészet* rovat).

102 *Hüvelyk Matyi, Mese jó gyermekek számára*. Dedikált példány Csíki Gyula számára, Petőfi Irodalmi Múzeum, C 2.040.

103 *Vasárnapi Ujság*, 1872. ápr. 28., 210–211; *Vasárnapi Ujság*, 1872. máj. 5., 222.

104 *Vasárnapi Ujság*, 1872. ápr. 28., 206.

105 BARNA, *A finn költészetéről*, 108.

gyűjtemény» két első kötetét, melyet Gyulai és Arany László rendeztek s láttak el jegyzetekkel. Mint Gyulai Pál jelenté: van már anyag a 3-ik kötetre is, sőt Szilády Áron egy negyedik összeállítását is megígérte, dalokkal, mesékkel, főleg babonákkal, ráolvasásokkal.¹⁰⁶

A *Vasárnapi Ujság* tudósításai alapján is látszódik, hogy a formálódó *Magyar Népköltési Gyűjtemény* korpusza és tervezett kötetei kapcsán milyen elképzelések merültek fel. Szilády Áron például Arany János nagykörösi tanítványa volt, emellett Arany László sógorának, Széll Kálmánnak igen jó barátja; ez utóbbi körülménynek Szilády orientalisztikai-irodalomtörténeti kvalitásai és eredményei mellett azért lehet jelentősége, mert az MNGy első és második kötetének gyűjtői közül többen is Arany László baráti-ismeretségi köréből kerültek ki (pl. Széll Farkas, Török Károly stb.). Szilády az újságcikk szerint egy vegyes műfajú, és a korábbi népköltési gyűjtemények anyagától eltérően néphitszövegeket is közlő gyűjteményt nyújtott volna be, ám ilyen kiadvány az MNGy sorozatában végül is nem jelent meg. Szilády gyűjtéseinek és érdeklődésének jellegéről képet adhatnak kisebb közleményei: 1873-ban a *Magyar Nyelvőr*-ben tett közzé ráolvasásokat a maga erdélyi és alföldi gyűjtéséből, illetve történeti forrásokból, Bornemisza Péter prédikációinak és boszorkánypereknek anyagából, a ráolvasások mielőbbi és széles körű gyűjtését-publikálását sürgetve.¹⁰⁷ (A *Vasárnapi Ujság* is tudósított arról, hogy Szilády 1872 márciusában az MTA I. osztályának ülésén a ráolvasásokról szóló értekezést olvasott fel.)¹⁰⁸ Emellett a mesék kapcsán Királyfia kis Miklós alakjára vonatkozó, a kora újkori írásbeliségből származó szöveg helyeket tárt fel,¹⁰⁹ másrészt pedig a ponyvamesék jelentőségéről, egy Gaal-mese (*A búbájos lakat*) irodalmi és ponyvai változatairól szóló cikket publikált.¹¹⁰

1872 júniusában aztán már mutatóvanszövegeket is közölt a *Vasárnapi Ujság* *A Kisfaludy-társaság népköltési gyűjteményéből* címmel: hat dalt és egy betyárballadát (*Csehó Pista*). A gyűjtő(k) nevét, illetve a szöveg forrását, lokális vonatkozá-

106 *Vasárnapi Ujság*, 1872. ápr. 28., 213.

107 SZILÁDY ÁRON, „Néhány ráolvasás”, *Magyar Nyelvőr* 2, 7. sz. (1873): 304–309.

108 „Szilády Áron l. t. a »Ráolvasásokról« tartott felolvasást. Ipolyi Arnolddal ellenkezőleg, ki a ráolvasások egynémelyikében magyar ősvallási elemeket keres, azt igyekszik, számos idézet segítségével kimutatni, hogy a ráolvasások eredete csak a keresztyén korban keresendő, mely babonáinak jó részét a judaizmusból vette át, hol az exorcizmus nagy szerepet játszott. A mostani ráolvasásokban a magyar pogány vallásnak semmi nyoma.” *Vasárnapi Ujság*, 1872. márc. 24., 149.

109 SZILÁDY ÁRON, „A mesékről I.”, *Magyar Nyelvőr* 2, 2. sz. (1873): 65–67.

110 SZILÁDY ÁRON, „A mesékről II.”, *Magyar Nyelvőr* 2, 4. sz. (1873): 148–151.

sát nem tüntették fel.¹¹¹ A ballada egyébként Arany László gyűjtéséből származik, és már két évvel korábban megjelent a *Fővárosi Lapok*ban, Gyulai Pál révén.¹¹²

Ugyanebben a számban, 1872 nyarán nagy terjedelemben ismertették a *Magyar Népköltési Gyűjteményt*. Ez a cikk előbb a magyar népköltészeti kutatás történetét tekintette át röviden:

A népköltészetben rejlő kimerithetlen gazdagságu kincsányát s annak különböző ereit Erdélyi csak rendre rendre ismerte fel s vette mivelés alá. Először csaknem kizárólag a dalokra fordította ő is, az általa hasonló munkásságra buzdított gyűjtők nagyobb része is figyelmét. Nagy gyűjteménye második kötetében már a népmesék és mondák is feltűntek, melyekből jóval előtte Gaal György és Majláth adtak volt becses gyűjteményeket. A közmondásokat Erdélyi s vele egyidejűleg Ballagi külön gyűjtés tárgyává tették s a becses anyagból gazdag kötetekkel ajándékozták meg irodalmunkat. De feltűnő volt Erdélyi gyűjteményeinek aránytalanul szegény volta balladákban és rokonneműekben s már-már az a nézet kezdett lábra kapni, hogy e nevezetes műfajban és válfajaiban népköltészetünk csakugyan felette szegény s néhány románczra és becses balladatöredékre szorítkozik ebbeli egész kincsünk.

A forradalom, annyi más megindult törekvés közt, az Erdélyi gyűjtéseit is félbeszakította. Az ötvenes években ismét megindult gyűjtés eleinte leginkább a népmesék felé fordult. Merényi hat kötete, Arany László s Pap Gyula gyűjteményei előbb alig sejtett gazdagságát mutatták föl az anyagnak. Hozzájuk járult Kriza becses gyűjteménye a székely népköltészetből („Vadrózsák”), mely hasonlóan számos mesét adott, a még számosabb dal, ballada és közmondás mellett.

A szorosabb értelemben vett költészeti gyűjteményeket e második korszakban, az előbbihez képest nagy gazdagsága a ballada- és rokonnemű költeményeknek jellemzi. Az említett előítéletet e részben örvendetesen megcáfolva láttuk általok s meggyőződünk, hogy népköltészetünkben sokkal kedvezőbb arány áll a balladák és dalok között, mint műköltészetünkben; és pedig nemcsak számra, hanem értékre nézve is.

A cikk ezt követően az új gyűjtés megindulásának körülményeiről számolt be, majd pedig a rendelkezésre álló első kötet anyagának (*Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*) két szövegcsoportját emelte ki, a „karácsonyi mysteriumok és vizkereszti játékok” szövegeit, mint korábban a gyűjtők

111 *Vasárnapi Ujság*, 1872. jún. 9., 278.

112 GYULAI PÁL, „Népköltemények a Kisfaludy-Társaság gyűjteményéből”, *Fővárosi Lapok*, 1870. szept. 11., 859.

által mellőzött műfajt, illetve – a fentebbi érveléshez illeszkedve – a balladákat, melyekről Gyulai Pál fejtegetéseit idézte hosszasan.¹¹³

Ugyancsak ebben a számban, a *Vasárnapi Ujság* mellékletében a *Tárház* című rovatban ismét foglalkoztak a *Magyar Népköltési Gyűjteménnyel*, hírül adva immár az első két kötet megjelenését:

A Kisfaludy-társaság „Magyar népköltési gyűjteményé”-nek új folyamából egyszerre két vastag kötet jelent meg, Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében. Az első kötet (XXIII. és 607 lap) elegendő gyűjtéseket tartalmaz Magyarország és Erdély különböző részeiből s a gondos szerkesztők, hozzájuk beküldött kisebb gyűjteményeken és saját gyűjtéseken kívül mindazt figyelembe vették, mi az irodalmi közlönyökben szétszórva megjelent. A második kötet (XXIV. és 504.) egészen Török Károly csongrádmezei gyűjtése, s míg e buzgó gyűjtő iránt különös hála kötelezi le az irodalmunkat, tanúsítja egyszersmind azt, hogy egyes vidék is mily roppant gazdag adalékokat nyújthat népköltészetünk kincsének összegéhez, csak akadjon buzgó gyűjtő, s míg nem késő, míg az olvasás egyéb iránt örvendetes terjedése a népköltészet szájhagyományait ki nem szorítja s el nem feledteti a néppel. A két vastag, összesen 70 ivre terjedő kötet az Athenaeum kiadásában jelent meg, s ára 6 frt. Lapunkban részletesebben is ismertetjük a rendkívül becses gyűjteményt, mely a népköltészeti anyagot helyesen rendezve s beosztva adja s érdekes jegyzetekkel, összehasonlítással, stb. kíséri.¹¹⁴

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény*t részletesen ismertető cikk második része, amelyet –á–r–, vagyis Szász Károly jegyzett, főként statisztikai adatokkal támasztotta alá a gyűjtemény gazdagságát, összehasonlítva a korábbi gyűjtések volumenével, bőven idézve a szerkesztői jegyzetekből is, a prózaepika, s így a mesék kapcsán a következőképpen:

A tulajdonképi verses költeményekről ezek már átmenetet képeznek a gyűjtemény másik fő részére, a *mesék- és mondákra*. Az első kötet Arany László gyűjtéséből harmincznégy, a második a Török Károlyéból tizenkét mesét tartalmaz. Különösen érdekesek az első kötetben a Krisztus-mondák, számra tiz, melyek mindenike méltó volna hasonló költői feldolgozásra is, minőt egypárt Gyulaitól birunk már, mindenik egy szép parabola, legenda vagy elmés adoma levén. Igen becsesek e részben is a szerkesztő – illetőleg gyűjtő összehasonlító jegyzetei a kötetek végén.¹¹⁵

113 *Vasárnapi Ujság*, 1872. jún. 9., 282–283.

114 Uo., 285.

115 *Vasárnapi Ujság*, 1872. jún. 16., 295.

Az ismertetésben tévesen szerepelt, hogy az MNGy első kötetében a mesék Arany László gyűjtéséből származtak volna; Arany csak az egyik gyűjtő volt azok sorában, akiktől mesék jelentek meg ebben a gyűjteményben, viszont ő szerkesztette és látta el jegyzetekkel azokat.

Ezt követően a *Vasárnapi Ujság* az MNGy első két kötetéből *Magyar népmesék* címmel mutatványszövegeket is közzétett, a következő felvezetéssel:

A Kisfaludy-társaság újabb korszakában nagy szolgálatot tett irodalmunknak és közmívelődésünknek azzal, hogy a forradalom előtt Erdélyi János által kiadott népköltészeti kincseink kiegészítéséül ismét két érdekes kötetet tett közzé „Magyar Népköltési Gyűjtemény” czim alatt. Több kisebb gyűjtemény mellett, (mint pl. Pap Gyula palócz gyűjteménye is volt,) kiváltképen Kriza János „Vadrózsák” czimű rendkívül becses kötete és Merényi László népmeséi keltettek ismét új érdeket népköltészetünk összegyűjtésére. Ezek után Arany László népmeséit fogadta az irodalom nagy örömmel, mint amelyek az előadás egyszerűsége, tisztasága, és naivsága által magukon hordták a valódi népi eredet biztos kinyomatát. Ekkor a Kisfaludy-társaság Gyulai Pált és később ő mellé társul Arany Lászlót bizta meg, hogy a társasághoz egyes gyűjtőktől beérkező anyagot sajtó alá rendezzék. Most a szerkesztők két kötetel nyitották meg egyszerre a gyűjtemény új folyamát, melyekben, az első gyűjtemény hiányain sok tekintetben okulva, az aeszthetikai érték szempontjából is becsesebb darabokat válogatták egybe, s kivált a népmesék előadási módja és nyelve által mintegy mintaszerűvé tették ezeket a későbbi gyűjtők számára. Lapunk már elég sok szép mutatványt közölt a dalok és balladák közül; most főként a népmesék közül akarunk olvasóinkkal egynehányat megismertetni, egyszersmind lelkére kötvén mindenkinek, aki csak teheti, hogy e gyűjtemény későbbi köteteit a maga vidékéről szedett eredeti népi termékekkel gazdagítani szíveskedjék. Hogy egy-egy gyűjtő buzgalma mily eredményt mutathat fel: itt van például ezen új folyam II-ik kötete, melyet egészen egy fáradhatlan ifjú gyűjtő Török Károly adott az irodalomnak. De lássuk, hadd szóljanak a mutatványok a két kötet dicsérésére nézve.”¹¹⁶

A négy mese: *A ténsur és Jancsi kocsis* (Bodros Katicza gyűjtése, Garamvidék; AaTh 326A*), *Az okos leány* (Illésy György gyűjtése, Debrecen; AaTh 875), *A három árk-angyal* (Gyulai Pál gyűjtése, Erdély; MNK 794*), *A kalász eredete* (Kriza János gyűjtése, Székelyföld; eredetmagyarázó mese). Az ötödik (és legterjedelmesebb) mese Arany László gyűjtése nyomán *A cigány az égben és pokolban* címmel (*Biharmegye* lokalizációval; MNK 750AII*+AaTh 800) egy következő

116 *Vasárnapi Ujság*, 1872. aug. 25., 414–415.

számban jelent meg.¹¹⁷ Az öt szöveg műfajilag tündérmese, legendamese, novellamese kategóriába sorolható. E közlés révén tehát újabb népmesék váltak elérhetővé a népszerű újság olvasói számára.

Összegzésként

A *Vasárnapi Ujság* népmesékre vonatkozó eljárásai többrétűek voltak az 1854–1872 közötti időszakban. Egyrészt a rövidhírek, tudósítások részeként közölt rövid beszámolókat egy-egy népmese gyűjtemény előkészületeiről. Így tett akkor, amikor például Gottlieb Stier 1857-ben németre fordította Erdélyi János mesegyűjteményét, vagy amikor a Kriza János szerkesztette *Vadrózsák* készült az 1860-as évek elején. Így még a kötetek könyvpiacra való bekerülése előtt tájékoztatták az olvasókat folyamatban lévő munkákról.

A *Vasárnapi Ujság* akkurátusan hírt adott ezenkívül a könyvpiacra kerülő összes jelentős népmese gyűjteményről, nemcsak bibliográfiai tételként, hanem az olvasók figyelmébe ajánlva röviden ismertette is ezek tartalmát és jelentőségét. Erre adott példát, amikor Erdélyi János, Gaal György, Mailáth János XIX. század első feléből származó gyűjtései kerültek sajtó alá, és akkor is, amikor az 1860-as évektől az ifjabb nemzedék tagjai a maguk népmese gyűjtésével jelentkeztek: Merényi László dunamelléki és Sajó-vidéki, Arany László nagyszalontai és nagykőrösi mesékkal, holott ez esetben nemcsak a népmese státusza volt bizonytalan és értéke kétséges, hanem ifjú emberek első publikációjáról, a nyilvánosság előtti debütálásukról volt szó.

A *Vasárnapi Ujság* már megjelenése előtt részletesen ismertette és méltatta Kriza János székely népköltési gyűjteményét, az 1863-ban megjelent *Vadrózsák*-kat, amely népmeséket is tartalmazott, valamint a Kisfaludy Társaság 1872-től megindult reprezentatív sorozatát, a *Magyar Népköltési Gyűjteményt*, amelyet Gyulai Pál és Arany László szerkesztettek. Így előzetesen is alakította az olvasói elvárásokat, formálta a recepciót. Mivel ebben az időszakban az interjú műfaja nemigen kapott helyet e sajtótermékben, így a megjelenő/megjelent könyvek szerzőivel/szerkesztőivel folytatott beszélgetés mint a mű olvasatát olykor erőteljesen befolyásoló (ön)értelmezés nem kapott szerepet a recepció formálásában, ugyanakkor a bennfentes információk közzététele, az érintett szerzőktől, szerkesztőktől származó, illetve nevesített vagy név nélküli autoritások értékítéletére való hivatkozás hozzájárulhatott egy-egy mű értékének és megfelelő olvasatának rögzítéséhez. A *Vasárnapi Ujság* nagyrészt magától értetődőnek tekintette azt, hogy a népmesék lejegyzése, könyv formában való közzététele az

117 *Vasárnapi Ujság*, 1872. szept. 8., 442–443.

olvasók és a vásárlók érdeklődésére tarthat számot – bár ebben az időszakban ez távolról sem volt evidens a magyar olvasóközönség jelentős része számára.

A népmesegyűjtemények a kiadó hirdetései folytán több számon át vagy akár megjelenésüket követően évek múlva is szerepelhettek a hirdetési rovatban, ami egyébként lehetőséget teremtene arra is, hogy ezek áttekintésével valamiféle képet alkossunk arról, hogy milyen ütemben fogytak ezek a piacon, hiszen általánosságban annyi tudható, hogy az 1880-as évek közepéig megjelent magyar népmesegyűjteményeknek általában egyetlen kiadása létezett csak: az első.

Mindezek mellett a *Vasárnapi Ujság* nem pusztán hírt adott egy-egy népmesegyűjtemény előkészületeiről, megjelenéséről vagy tartalmáról, hanem alkalmanként mutatványszövegeket is közölt a megjelent vagy megjelenés alatt álló munkákból, mintegy termékmintaként. Így történt például Gaal György, Merényi László mesegyűjteménye vagy éppen a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei esetében. Ennek jelentőségét azért érdemes kiemelni, mert más népszerű sajtótermékekben közölt népmesék esetén igazolható, hogy az ezekben olvasható mesék visszakerültek a szóbeliségbe, vagyis folklorizálódtak, és pár évtizeddel később akár népköltési gyűjtés részeként rögzítették újra ezeket.¹¹⁸

Végezetül a meseszövegek közlése mellett a *Vasárnapi Ujság* főként a Kisfaludy Társaság és az Akadémia üléseiről tudósítván, a népmesék gyűjtésének fontosságáról, e szövegek művelődéstörténeti jelentőségéről, a szájhagyományozott epika nemzeti kultúrában betöltött szerepéről, a mesék nemzetközi hasonlóságairól, összehasonlító vizsgálatáról is beszámolt az 1860-as évektől. A népmesére vonatkozó reflexiók közreadása során általában a tudósításnál maradt, közvetítve és népszerűsítve a tudományos ismereteket, eredményeket és szemléletmódot.

A népmesegyűjtemények sajtó alá rendezéséről vagy megjelenéséről, illetve a különféle vidékeken folyó népmesegyűjtésről szóló rövidhírek, a bővebb (ám-bár javarészt leíró jellegű) könyvismertetések, a népmesegyűjtemények kiadói hirdetései, a gyűjteményekből mutatványszövegek közlése, a tudományos fórumokon elhangzott, a népmesére vonatkozó értelmezésekről szóló tudósítások, az európai hírű mesegyűjtőkről szóló anekdotikus vagy biografikus híradások együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a rendkívül népszerű újság az olvasók sokaságához juttathassa el a népmese értékére, kulturális és tudományos jelentőségére vonatkozó nézeteket.

118 Pl. az első világháború idején Nagyszalontán gyűjtötték fel népmeseként a *Pesti Napló* gyerekirodalmi rovatában az 1890-es évek elején közölt mesét. GULYÁS Judit, „»ha tudtam volna, hogy ilyen édes a véred...«: Térdszéli Katica útja a pesti sajtótól a nagyszalontai folklór-gyűjteményen át a nemzeti gyerekirodalomig”, in *Néprajzi kutatás- és tudománytörténeti tanulmányok*, szerk. KESZEG Vilmos, NAGY Zsolt és SZAKÁL Anna, Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 30, 313–353 (Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2022).